

Reframing the Visual Evolution of the Cheetah from Prehistoric Times to the Late Islamic Period: An Iconographic Study of the Hunting Predator through Historical Texts and Archaeological Evidence

Ahad Variji¹ , Hamid Khanali² , Nasrin Beik-Mohammadi³

Type of Article: **Research**

Pp: 31-64

Received: 2025/07/08; Revised: 2025/09/07; Accepted: 2025/10/01

 <https://doi.org/10.61882/PJAS.1516.71.11>

Abstract

Material remains bearing figurative representations constitute one of the most significant repositories of historical-cultural information within archaeology and art history. Among such remains, artefacts depicting the cheetah are of particular importance. The interpretation of surviving cheetah imagery in ancient artefacts undoubtedly yields a deeper understanding of coexistence and confrontation between human societies and this predatory animal. Archaeological findings and iconographic analyses conducted thus far on the cheetah indicate that variables such as geographical distribution, temporal multiplicity, and the frequency of cultural interactions have played a considerable role in explaining the transformation of cheetah motifs across different historical periods. Accordingly, after examining the history of studies on the cheetah, as well as investigating the developmental trajectory of cheetah images among coeval cultural horizons in Iran—which have predominantly confined the origin of cheetah motifs from prehistoric times to the late Islamic period to two interpretive models, namely the narrative-mythological and the ritual-ideological—the present study seeks to examine visual examples of the cheetah, while emphasizing the role of predatory hunting animals in human societies, and furthermore to highlight the importance of the functionalist-subistence interpretive model. This model is grounded in historical texts, specifically hunting manuals, as one of the fundamental causes for the representation of cheetah images, in contrast to the two aforementioned models. For this purpose, archaeological evidence together with comparative studies of historical texts, through an analytical-comparative method, have been re-examined to demonstrate that functionalist interpretations concerning the capture and domestication of this predatory animal by cheetah-keepers in the natural world are of equal or even greater importance than prevalent mythological and ideological interpretations, which are exclusively concerned with political authority and ritual legitimation within the cultural sphere.

Keywords: Hunting Cheetah (Cheetah as a Hunting Auxiliary), Archaeological Findings, Historical Texts, Functionalist-Subsistence Interpretive Models, Mythological and Ideological Interpretive Models.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Crafts, Faculty of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, Mazandaran University, Babolsar, Iran (Corresponding Author). **Email:** a.variji@umz.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

3. Ph.D. student in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Arts, Isfahan, Iran.

Citations: Variji, A., Khanali, H. & Beik-Mohammadi, N., (2026). "Reframing the Visual Evolution of the Cheetah from Prehistoric Times to the Late Islamic Period: An Iconographic Study of the Hunting Predator through Historical Texts and Archaeological Evidence". *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 9(34): 31-64. <https://doi.org/10.61882/PJAS.1516.71.11>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1516-en.html>

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

Copyright © 2026 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT). This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

© The Author(s)

Introduction

Material remains featuring cheetah depictions are vital sources for understanding the coexistence of human societies and this predator. Previous iconographic analyses suggest that geographical distribution, temporal shifts, and cultural interactions have shaped the evolution of cheetah motifs across rock reliefs, seals, and pottery. While researchers typically attribute these stylistic transformations to decorative, mythological, or ritual concepts, this study proposes a “functionalist-economic” interpretive model as a fundamental driver for these representations.

Tracing cheetah imagery from prehistory to the late Islamic period through archaeological evidence and historical texts—such as hunting treatises (*šikār-nāmes*) and training manuals (*bāz-nāmes*) like the *Bazname-ye Nasavi*—this research challenges purely symbolic readings. The central hypothesis is that the domestication and control of the wild cheetah in Iran were primarily pragmatic processes tied to survival. Ancient humans first harnessed the animal’s hunting abilities to secure food and mitigate risks in the open landscapes of the Iranian plateau, only later embodying these functional roles in mythical and ideological discourses.

By employing an analytical-comparative method across field data from various Iranian regions and reliable library sources, the findings indicate that functionalist interpretations (related to capture and taming) hold equal or greater significance than purely ideological motifs of political authority. Ultimately, this research emphasizes that cheetah representations in ancient Iranian artifacts reflect humanity’s core subsistence concerns and evolutionary adaptation. The functionalist model of human-cheetah coexistence is a long-standing reality that should not be overlooked in favor of purely symbolic or mythical interpretations.

Discussion

This article examines the representation of the cheetah in two principal categories of historical written sources: literary texts (hunting poetry and travel narratives) and technical manuals (*bāznāmas/šikār-nāmas*). Findings indicate that in literary sources, the cheetah is predominantly depicted with attributes such as speed, agility, and ceremonial status within the royal court. Poetic examples from Ferdowsi (“one hundred and sixty cheetah handlers”) and Gorgani (“you think we are the deer and he is the cheetah”) suggest that the cheetah served not only as a hunting companion but also as a symbol of royal authority over nature. Travel accounts, such as Chardin’s, provide tangible details regarding the practice of carrying the cheetah on horseback and removing its blindfold at the moment of the hunt.

The analytical turning point, however, lies in the examination of technical manuals, particularly the *Bāznāma-ye Nasavi*. This monumental work constitutes the

most comprehensive historical document concerning the capture, domestication, and training of cheetahs. Nasavi details a seven-stage process: digging pits for live capture, transferring the animal to royal facilities, sleep and food deprivation, training on a “clay donkey,” mounting a horse, entering the hunting ground, and ultimately achieving hunting success.

The principal contribution of this article resides in its systematic correlation of these technical texts with six visual specimens. The Jiroft image (Fig. 12), depicting a human holding a cheetah’s tail, corresponds precisely with the role of the “tail-holder” (*domdār*) described in the *Bāznāma-ye Nasavi*. The Sanandaj Museum bowl (Fig. 13), showing a cheetah springing onto the back of a clay bull, directly represents the “clay donkey” training stage. The Samanid-era vessel (Fig. 14), portraying a cheetah seated on a horse, aligns perfectly with descriptions found in hunting manuals.

In conclusion, this article demonstrates that a functionalist-biological reading of cheetah imagery—grounded in written evidence from *bāznāmas*—possesses equal validity and fundamentality to mythic and ideological interpretations, and may, in certain historical contexts, constitute the very foundational basis for these representations.

Conclusion

The history of studies and interpretations of the visual evolution of the cheetah indicates that cheetah motifs from the fourth millennium BCE to the Islamic period developed gradually, moving from a “decorative singular depiction” toward “mythological-ritual narrations” and finally to “political-ideological symbols.” As demonstrated, most of these studies have predominantly considered the mythological-ritual and political-ideological approaches as the main foundations of the cheetah motif’s evolution, and within their interpretive framework, they have frequently referred to the cheetah as a symbol of power, mastery over nature, and political authority. The present study, through an examination of case studies and their correspondence with historical written documents, has shown that the factors underlying the visual representation of the cheetah, in addition to the above interpretive models, are primarily based on functionalist-biological interpretations, in which the predatory animal was utilized by ancient humans for the purpose of fulfilling their subsistence and biological needs, aiding and facilitating the hunting process, and thus constitutes one of the most important factors in the visual representation of the cheetah.

Accordingly, since the simultaneous re-examination of archaeological evidence and technical-historical texts such as the *Bazname-ye Nasavi* demonstrates that the stages of capture, domestication, and training of the cheetah for hunting are rooted more in subsistence necessities and human survival than in mythological or ideological representational models, the functionalist-subsistence interpretive model is not only

equivalent to the two narrative-mythological and ritual-ideological models, but also temporally and causally precedes them. In other words, before humans embodied the cheetah as a manifestation of supernatural power or political legitimacy, they had mastered it as a “hunting assistant” and employed it in their encounter with the natural world. This very mastery and essential coexistence between humans and cheetahs provided the necessary material and behavioral foundation for the formation of subsequent symbolic layers. Therefore, reducing the evolution of cheetah imagery to two interpretive models—mythological and ideological—without considering its biological-subsistence context is a limited and highly reductive reading.

Acknowledgments

In the end, the authors deem it necessary to express their gratitude to the anonymous reviewers of the journal, whose valuable comments enhanced the richness of the text of this article.

Author Contributions

All authors of this article have contributed equally to the collection and writing of the article.

Conflict of Interest

While adhering to the ethics of publication in citation and its accuracy within the text and at the end of the article, the authors declare that there is no conflict of interest.

بازخوانی سیر تحول تصویری یوز از دوران پیشاتاریخی تا قرون متأخر اسلامی (تطبیق تفاسیر شمایل‌شناختی حیوان شکارگر با تأکید بر متون تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی)

احد وریجی^I، حمید خانعلی^{II}، نسرین بیک‌محمدی^{III}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۶۴-۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۹

شناسه دیجیتال (DOI): <https://doi.org/10.61882/PJAS.1516.71.11>

چکیده

بقایای مادی حاوی تصاویر، یکی از مهم‌ترین ذخایر اطلاعات تاریخی-فرهنگی، در باستان‌شناسی و تاریخ هنر محسوب می‌شوند. از بقایای چنین ذخایری، آثاری هستند که تصویر یوز بر روی آن وجود دارند. خوانش تصاویر برجای مانده از یوز در آثار باستانی نیز، بی‌گمان می‌تواند درک عمیق‌تری از هم‌زیستی و رویارویی جوامع مختلف انسانی با این قبیل حیوانات درنده به بار آورد. یافته‌های باستانی‌شناسی و تحلیل‌های شمایل‌شناختی‌ای که تاکنون بر روی یوز صورت گرفته، نشان می‌دهد متغیرهای مهمی چون: پراکندگی جغرافیایی، تعدد و تفاوت زمانی و کثرت برهم‌کنش‌های فرهنگی، نقش به‌سزایی در تعیین رهیافت‌های پژوهشی و تبیین علل تحولات نقوش آن در طول دوران مختلف تاریخی داشته‌اند؛ به این ترتیب در گام نخست، پس از بررسی پیشینه مطالعات انجام‌گرفته بر روی یوز و هم‌چنین با بررسی سیر تحولات تصاویر یوز در میان افق‌های فرهنگی هم‌پایه در ایران که عمدتاً منشأ پیدایش نقوش یوز-از دوران پیشاتاریخی تا عصر اسلامی متأخر- را در دو الگوی تفسیری روایی-اسطوره‌ای و آئینی-ایدئولوژیک منحصر دانسته‌اند؛ پژوهش حاضر به دنبال آن است تا با بررسی نمونه‌های تصویری از یوز، ضمن تأکید بر نقش حیوانات درنده شکارگر در جوامع انسانی، به علاوه اهمیت الگوی تفسیری کارکردگرا-معیشتی را با استناد به متون تاریخی «شکارنامه‌ها» به عنوان یکی از علل اساسی بازنمایی تصاویر یوز در برابر دو الگوی پیش‌گفته برجسته نماید؛ از این رو، شواهد باستان‌شناسی به همراه مطالعات تطبیقی متون تاریخی، در دو بخش میدانی و کتابخانه‌ای و به روشی تحلیلی-تطبیقی، مورد بازخوانی قرار گرفتند تا در نتیجه نشان داده شود: تفاسیر کارکردگرایانه ناظر بر زنده‌گیری و اهلی‌سازی این حیوان شکارگر توسط یوزداران در جهان طبیعی، از اهمیتی برابر و به مراتب بیشتر نسبت به تفاسیر رایج اسطوره‌ای و ایدئولوژیک که صرفاً متوجه اقتدار سیاسی و آئین مشروعیت‌بخشی در ساحت فرهنگی است، برخوردارند.

کلیدواژگان: یوز شکارگر، یافته‌های باستان‌شناسی، متون تاریخی، الگوهای تفسیری کارکردگرا-معیشتی، الگوهای تفسیری اسطوره‌ای و ایدئولوژیک.

I. استادیار گروه هنرهای صنایع، دانشکده میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول). Email: a.variji@umz.ac.ir

II. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
III. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

ارجاع به مقاله: وریجی، احد؛ خانعلی، حمید؛ و بیک‌محمدی، نسرین، (۱۴۰۴). «بازخوانی سیر تحول تصویری یوز از دوران پیشاتاریخی تا قرون متأخر اسلامی (تطبیق تفاسیر شمایل‌شناختی حیوان شکارگر با تأکید بر متون تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی)». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۹ (۳۴): ۶۴-۳۱. <https://doi.org/10.61882/PJAS.1516.71.11>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-1516-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری است. این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

© The Author(s)

مقدمه

امروزه دیگر در تحلیل انواع عناصر متنی، به‌ویژه در باستان‌شناسی، تاریخ هنر و انسان‌شناسی، محتوای داده‌های بصری-روایی، به‌مراتب ارزشی بالاتر از ویژگی‌های صرفاً مادی اشیاء تاریخی دارند. این به‌معنای گذر از مرحله آغازین توصیف پدیده‌های عینی تاریخ، به سمت مدل‌های دقیق‌تر تفسیری نسبت به نقش ارادی عاملان انسانی در شکل‌گیری حیات فرهنگی گذشته است. هر قدر هم که باستان‌شناسی از طریق زمینه‌های پدیدایی دست‌ساخته‌های مادی، به‌ویژه کشف و کاوش «داده‌های برون‌متنی»^۱، امکان استخراج و بازیابی داده‌های کمی و رده‌شناختی را فراهم آورد؛ بازهم از دریچه نگاه مورخان هنر (Lima, 2002)، این «یافته‌های درون‌متنی»^۲ است که به‌واسطه پیوند دیرینه انسان با اسناد دیداری، غنا و انسجام بیشتری به اطلاعات (برون‌متنی) و به‌تبع آن، کیفیت شناختی‌مان از علل بروز رخداد‌های فرهنگی می‌بخشند؛ از این‌رو، کشف سرچشمه‌های فرهنگی از خلال انبوه شواهد باستانی، جز از طریق ایجاد پیوند میان ماهیت جوامع مختلف و بازنمایی ایده‌ها، هنجارها و آفریده‌های‌شان (Trigger, 1978: 100-101) میسر نیست. به دیگر زبان «باستان‌شناسان عمدتاً با مصنوعات مکشوف سروکار دارند و می‌کوشند آن‌ها را در بستر فرهنگی و تاریخی‌شان بازسازند» (Biers, 1987: 13). به این ترتیب، در نیمه دوم قرن ۲۰ م. فرهنگ (Sherratt, 1990) به مسئله اصلی رشته‌های تاریخ هنر، مطالعات فرهنگ، انسان‌شناسی و باستان‌شناسی بدل می‌شود. در این رویکرد تازه فرهنگی برخلاف نگره‌های کلاسیک، سیر پیش‌رفت جوامع و تکامل واحدهای فرهنگی^۳، دیگر روندی یک‌سویه و خطی نیست و تحولات تاریخی را ناشی از تعاملات چندسطحی و سازگاری‌های پیوسته مناطق هم‌جوار با یک‌دیگر تلقی می‌کند. نقش یوز^۴ نیز به‌عنوان یک فراورد فرهنگی با ارزش و چندلایه در میان شواهد باستان‌شناختی ایران، نه‌تنها بر پیوند دیرین ایرانیان و یوز دلالت دارد، بلکه از سیر بازنمایی‌های یوز در یک گستره جغرافیایی متنوع و دوره‌های زمانی متفاوت خبر می‌دهد. به دیگر زبان، یافته‌های باستانی‌شناسی و تحلیل‌های شمایل‌شناختی‌ای که تاکنون بر روی یوز صورت گرفته، نشان می‌دهد متغیرهایی مهمی چون: پراکندگی جغرافیایی، تعدد و تفاوت زمانی و کثرت برهم‌کنش‌های فرهنگی، نقش به‌سزایی در تعیین رهیافت‌های پژوهشی و تبیین علل تحولات نقوش آن در طول دوران مختلف تاریخی داشته‌اند؛ به این ترتیب، نتایج حاصل از بررسی شواهد باستان‌شناختی بر روی سنگ‌نگاره‌ها، دیوارنگاره‌ها، مهرها و به‌ویژه سفالینه‌ها و هم‌چنین بازنگری اسناد و متون تاریخی برجای مانده، حاکی از آن است که منشأ تحولات سبکی یوز در مناطق مختلف جغرافیایی اولاً مبتنی بر یک الگوی مکانی چندکانونی و توالی‌های زمانی غیرخطی است، ثانیاً پژوهش‌های داخلی و خارجی، علل اصلی ظهور نقوش متنوع از هزاره چهارم پیش از میلاد تا دوران اسلامی را حول سه مفهوم فراگیر تزئینی-زیبایی‌شناختی، روایی-اسطوره‌ای و آئینی-ایدئولوژیک صورت‌بندی کرده‌اند؛ به عبارت دیگر، نتایج مطالعات پژوهشگران این حوزه نشان می‌دهد که علل پویایی‌های بازنمودی یوز-از دوران پیشاتاریخی تا دوران متأخر اسلامی- ناگزیر مبتنی بر یافته‌های پراکنده باستان‌شناسی و صرفاً معطوف به دو رویکرد تفسیری بنیادین-خوانش اسطوره‌ای/روایی و خوانش آئینی/ایدئولوژیک- که به فراخور هر دوره زمانی وزن متفاوتی یافته، بوده است.

پژوهش حاضر، پس از بررسی سیر تحولات تصویری یوز مبتنی بر شواهد باستان‌شناختی، به دنبال آن است تا با استناد بر کتب تاریخی، در برابر با آن دسته از الگوهای تفسیری باستان‌شناسی که علل تحولات سبکی یوز را صرفاً از منظر بن‌مایه‌های روایی-اسطوره‌ای و آئینی-ایدئولوژیکی تحلیل می‌کنند؛ جنبه شکارگری و معیشتی یوز را نیز به‌عنوان یک مؤلفه مهم در تحول سبکی و تفسیری آن مطرح سازد. با وجود اولویت اصل بقاء به ارزش‌های فرهنگی، با این‌همه ترجیح یکی بر دیگری-طبیعت و فرهنگ- به آسانی امکان‌پذیر نیست؛ از طرف دیگر، بازنمایی حیوانات،

به‌ویژه درندگانی چون «یوز» نه فقط وجهی نمادین، اسطوره‌ای و ایدئولوژیک داشته، بلکه بی‌تردید بازتاب دل‌مشغولی‌های مهم انسان به‌منظور تهیه غذا، بقای گونه خود و یافتن راهی مسالمت‌آمیز برای هم‌زیستی با محیط طبیعی و حیات وحش پیرامونش بوده است (Rollefson, 2008; Peters et al., 2012). در واقع، هدف اصلی در اینجا آن است تا با استناد و بهره‌گیری از منابع مکتوب در تناظر با تفاسیر برگرفته از یافته‌های باستان‌شناختی، به‌ویژه با اشاره به رویکردهای معاصر در باستان‌شناسی اهلی‌سازی (Zeder, 2012: 163-165)، این مفروضه را تقویت کرد که انطباق و سازگاری گونه وحشی‌ای مانند «یوز» -از دوران پیشاتاریخی تا دوران اسلامی در ایران- تنها به کارکردهای اسطوره‌ای، ایدئولوژیک و آئینی منحصر نمی‌شود؛ بلکه کنترل حیوانات شکارگر درنده، نوعی فرآیند تدریجی، پایه‌ای و وابسته به معیشت بود که بنابر ویژگی‌های رفتاری خاص یوز، مضافاً امکان افزایش ظرفیت شکار در فضاهای باز فلات ایران را نیز به‌گونه‌ای مطلوب فراهم می‌آورد؛ بنابراین، انسان باستانی در ابتدا با سامان‌دهی زیست‌بوم پیرامونی خود، رفتار حیوانات را در خدمت بقاء، بهره‌وری و کاهش مخاطرات شکار به‌کار گرفت و از آن پس با تمرکز بر روی قدرت و انحصار مهارت‌های شکار، این کارکرد پایه‌ای را به تدریج در قالب گفتمان‌های اساطیری و نمادپردازی‌های ایدئولوژیک در پیکر تصویر نیز تجسم بخشید.

پرسش‌ها و فرضیات پژوهش: با در نظر گرفتن ویژگی‌های اکتشافی-استقرایی داده‌های باستان‌شناختی، به‌ویژه در دوره‌های پیش‌ازتاریخ، هم‌چنین با تأکید بر پراکنش و پیچیدگی سیر تحول بازنمایی‌های یوز در دوره‌های زمانی متکثر و مراکز فرهنگی غیرمتمرکز، پرسش اصلی چنین است: با اشاره به ارزش داده‌های متون تاریخی در فهم حیات فرهنگی و اجتماعی جوامع انسانی در کنار دیگر شواهد باستان‌شناختی؛ نقش منابع مکتوب تاریخی نظیر شکارنامه‌ها و بازنامه‌ها در کشف و شناسایی الگوهای کارکردی-معیشتی علاوه بر تفاسیر اسطوره‌ای و آئینی در بازخوانی تصویر یوز چیست؟

به این ترتیب در پاسخ به این پرسش، در گام نخست، انواع سبک‌های بازنمودی یوز (براساس شواهد باستان‌شناسی به‌ویژه تصاویر مربوط به آثار سفالی) در تناظر با افق‌های فرهنگی متعدد و پراکنده یافت شده در آن، مورد بررسی قرار گرفتند. برآیند نظریات و انواع تفاسیر معنایی درباره سیر بازنمایی‌های نقوش یوز در ایران نشان داد دو محور گفتمانی: اسطوره‌ای و نمادپردازی‌های ایدئولوژیک در فرآیند معنابخشی نقوش، بر دیگر آرا غلبه دارند. در عین حال، با بررسی متون تاریخی چون بازنامه نسوی، هم‌چنین مشاهده گردید که طریقه اهلی‌سازی و پرورش یوز، حاکی از اهمیت نقش کارکردی-معیشتی این حیوان به‌عنوان دستیار شکار و شکارگری ماهر، در کنار دیگر تفاسیر ارائه شده می‌باشد.

روش پژوهش: پژوهش حاضر در دو بخش میدانی و کتابخانه‌ای و به روشی تحلیلی-تطبیقی انجام شده است. برآیند پژوهش‌های صورت‌گرفته بر روی تصاویر بازنمودی یوز تاکنون بر دو محور اصلی متکی بوده‌اند: (۱) تفاسیر نشانه‌شناختی و شمایل‌شناختی نقش یوز با تأکید بر خوانش‌های کلان سبکی-تزیینی، روایی-اسطوره‌ای و آئینی-ایدئولوژیک (بازتولید اقتدار سیاسی و مشروعیت بخشی به شخص پادشاه یا حکمرانی او). (۲) مطالعه جنبه‌های طبیعی، رفتاری و کارکردی یوز از دوران پیشاتاریخی تا اسلامی برپایه یافته‌های باستان‌شناسی.

در این پژوهش اما در لایه نخست، مواد تصویری باستانی‌شناختی، بخش‌های مرکزی، شمالی، غربی و شرقی فلات ایران از دوره پیشاتاریخی در تطابق با دیگر شبکه‌های تبدلی هم‌پایه چون زاگرس مرکزی و جنوبی تا عصر تاریخی و سپس دوران اسلامی متأخر مورد بررسی قرار گرفت؛ سپس پس از شناسایی دو رویکرد تفسیری عمده -روایی/اسطوره‌ای و آئینی/ایدئولوژیک- در خصوص منشأ تحول سبکی و معنایی یوز حول یافته‌های باستان‌شناختی، هم‌چنین مقوله اهلی‌سازی،

شکارگری و کارکردی حیوانات درنده به عنوان یک عامل به سزا در بازنمایی یوز در کنار دیگر عوامل پیش‌گفته، با تأکید بر اسناد و متون معتبر تاریخی (بازنامه/شکارنامه) مطرح می‌شود.

پیشینه پژوهش

چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، از میان مطالعاتی که بر روی سیر بازنمایی‌های تصویری یوز، -اعم از منابع داخلی و خارجی- تاکنون صورت‌گرفته، سه رویکرد بنیادین از اهمیت به‌سزایی برخوردارند؛ مطابق با رویکرد نخستین، منشأ اصلی بازنمایی یوز، به‌ویژه در دوران پیشاتاریخی تا عصر تاریخی به باورها و بُن‌داشت‌های اسطوره‌ای و آئینی انسان، مشخصاً به تصاویر روایی یوز در تقابل با دیگر سوژه‌های انسانی و حیوانی بازمی‌گردد. از سوی دیگر، اگرچه تمیز مفاهیم بنیادینی چون اسطوره، اقتدار آئینی و مشروعیت سیاسی در حوزه بینارشته‌ای از یک‌دیگر کاری به‌غایت دشوار می‌نماید؛ با این‌همه در حدفاصل دوران تاریخی تا اواخر اسلامی دومین رویکرد که عمدتاً بر محور بازنمایی نمادین اقتدار سیاسی و ایدئولوژیک استوار است - به نسبت دوره‌های تاریخی و پیشاتاریخی - رواج بیشتری دارد؛ اما سومین رویکرد که با توجه به مرور ادبیات علمی در میان منابع مختلف، مطالعات چندان دقیقی بر روی آن صورت نگرفته، اغلب بر کارکردهای معیشتی یوز شکارگر در تصویر تأکید دارد. این رویکرد، درحقیقت اساس کار پژوهشی حاضر را تشکیل می‌دهد. با این تفاوت که مبانی کارکردی سیر تحول تصویری یوز در میان شواهد باستان‌شناختی از طریق راستی‌آزمایی با متون معتبر تاریخی مورد بازخوانی و تفسیر قرار خواهد گرفت.

به این ترتیب در بخش نخست، پیشینه پژوهش‌های معتبری که عمدتاً حول نخستین رویکرد پدید آمده‌اند، مورد بررسی قرار خواهند گرفت؛ در بخش دوم نیز به بررسی مهم‌ترین تحقیقات که بر محور معانی آئینی و ایدئولوژیک شکل گرفته، پرداخته خواهد شد؛ درنهایت نیز مرور پژوهش‌هایی از سنخ سومین رویکرد در دستور کار قرار می‌گیرد.

مطالعات مبتنی بر تفاسیر اسطوره‌شناختی یا همان رویکرد نخست عبارتند از: «همر» و همکاران (Hemmer et al., 2011) در مقاله خود با عنوان «یوزپلنگ در محوطه دمانیسی (گرجستان): منبع اصلی تأمین گوشت در اکوسیستم‌های پلیستوسن آغازین»، ضمن تأکید بر نقش حیاتی این گونه از یوزپلنگ‌های درشت‌جثه، در زنجیره غذایی انسان‌های اولیه ساکن در این منطقه؛ هم‌زمان برتری نمادین و اسطوره‌ای آن به عنوان یک شکارگر چالاک در آن دوره باستانی را نیز مورد تأکید قرار می‌دهند.

«ایمانی‌خوشخو» و «اسماعیلی» (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «پلنگ در باورهای اسطوره‌ای منطقه سمنان» به بررسی جایگاه نمادین پلنگ در اساطیر و باورهای عامیانه پرداخته‌اند. آن‌ها برپایه دیدگاه «ارنست کاسیرر»، ضمن تأکید بر پیوند دیرینه میان انسان و پلنگ در نگره اسطوره‌ای، هم‌چنین نشان می‌دهند که پلنگ در باور اساطیری مردمان این منطقه، نه تنها «نگهبان زندگی»، بلکه مظهر تسلط بر طبیعت است.

«دادور» و «خسروی‌فر» (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی نقش شکار در هنر ایران باستان با هنر بین‌النهرینی»، به بررسی تطبیقی نقش صحنه‌های شکار در هنر ایران باستان و بین‌النهرین می‌پردازند و نشان می‌دهند که این تصاویر، افزون بر جنبه‌های زیبایی‌شناسانه، دارای کارکردهای نمادین اسطوره‌ای و آئینی بوده‌اند. در ایران، پادشاهان خود تجسم قدرت الهی محسوب می‌شده‌اند و صحنه‌های شکار بازتابی از سلطه آنان بر نیروهای شر بوده است؛ درحالی‌که در بین‌النهرین، شکار موجودات اسطوره‌ای بیشتر به خدایان یا قهرمانان نسبت داده می‌شد؛ هم‌چنین، در دوره ساسانی، شکار شکلی آئینی و بزم‌گونه می‌یابد که با موسیقی و نمایش همراه بوده است.

«علی بیگی» و «صدفی» (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «ردپای گیلگمش و عشتار در فلات مرکزی ایران؛ آیا نقوش نبرد انسان و جانوران بر ظروف سفالین پیش از تاریخ به داستانی اساطیری اشاره دارد؟»، نقش نادر نبرد انسان (ارباب حیوانات، احتمالاً گیلگمش) با جانوران، به ویژه یوزپلنگ، بر روی ظروف سفالی هزاره‌های چهارم تا دوم پیش از میلاد در فلات مرکزی و جنوب غربی ایران را بررسی نموده و بر این باورند که در این تصاویر پلنگ نماد ایزدبانو عشتار/اینانا و به طور کلی برخاسته از مبانی اسطوره‌ای و آئینی است.

از دیگر سو، رویکرد دوم که غالباً متوجه مبانی سیاسی و ایدئولوژیک بوده و عمدتاً بخش قابل توجهی از تفاسیر سیر تحول بازنمودی یوز را تشکیل می‌دهد، شامل موارد پیش رو هستند: «مارکر» و همکاران (Marker et al., 2018)، در فصلی با عنوان: «تاریخچه رابطه یوز و انسان»؛ در یک چشم‌انداز تاریخی-فرهنگی و با کمک تحلیل داده‌های باستان‌شناختی و متون تاریخی؛ نقش یوزپلنگ‌ها در فرهنگ‌های آفریقایی، آسیایی و اروپایی را عمدتاً از منظر شکارگری و با تأکید بر زمینه‌های آئینی، سیاسی و فرهنگی؛ مضافاً با اشاره به تعارضات بنیادین میان انسان و یوزپلنگ مورد بررسی قرار دادند.

«بررسی نقش مایه‌های شیر و پلنگ در جام کاراشامب»، پژوهشی است از «هامایاکیان» و «میرزویان» (Hmayakyan & Mirzoyan., 2024) بر روی نقش مایه‌های یکی از شناخته شده‌ترین ظروف باستانی ارمنستان موسوم به جام کاراشامب (سده‌های ۲۲ تا ۲۱ پ.م.)؛ که در آن با ارجاع به منابع هیتی و آئین «KI.LAM»، نشان می‌دهند، شکار سلطنتی یکی از درون مایه‌های مهم شمایل‌نگاری در سراسر دنیای باستان بوده که، بیش از هر چیزی بر سنت دیرپای استفاده از حیوانات وحشی در نمایش قدرت سلطنت و تثبیت مشروعیت سیاسی در آسیای صغیر پیشاهیتی تأکید دارد.

«فیلیپ هاول» (Howell, 2018) در مقاله «شکار و تاریخ حیوان-انسان»؛ به بررسی نقش شکار در شکل‌گیری مناسبات قدرت، هویت‌های اجتماعی و سلسله‌مراتب سیاسی از دوران باستان تا عصر مدرن می‌پردازد. این مطالعه با رویکردی تاریخی-تطبیقی، هدفش تشریح نحوه تبدیل شدن شکار به ابزاری برای نمایش اقتدار سیاسی و رتبه‌نخبگان (از شاهان هخامنشی تا استعمارگران بریتانیایی) بوده است.

«لؤلین-جونز» (Llewellyn-Jones, 2017)، در پژوهش خود با عنوان «حیوانات عجیب و غریب در دربار هخامنشیان»، نقش حیوانات غیربومی در بازنمایی قدرت پادشاهان هخامنشی (۵۵۹-۳۳۱ پ.م.) را مورد بررسی قرار می‌دهد. یافته‌های وی نشان می‌دهند، این حیوانات-از جمله شیرهای آسیایی، شترهای بلخی، گورخرها و حتی گونه‌های نادری مانند کرگدن و اوکاپی- به عنوان پیشکش از سراسر امپراتوری به پرسپولیس آورده می‌شدند. نویسنده با بررسی متون یونانی و خاور نزدیک و مقایسه آن با شیوه‌های برخورد و نمایش حیوانات در سلسله مینگ (چین)؛ نشان می‌دهد که این قبیل حیوانات، نه تنها کارکردی تفننی برای پادشاهان داشته‌اند، بلکه به عنوان نمادهای زنده از تسلط و اقتدار سیاسی هخامنشیان بر «چهار گوشه جهان» به نمایش گذاشته می‌شدند.

هدف «حامدعلی» (Hamed-Ali, 2025)، در پژوهشی با عنوان «بارقه‌های شیفتگی و مراقبت از یوزپلنگ‌ها در عصر امپراتوران بزرگ مغول در متن نقاشی‌ها (۹۳۲-۱۰۶۹ ه.ق. / ۱۵۲۶-۱۷۰۷ م.)»؛ تبیین تأثیر بازنمایی یوزپلنگ به عنوان یک فرآورد فرهنگی در عهد مغول و بررسی جایگاه یوزپلنگ‌ها به عنوان نماد قدرت و هویت سیاسی مغولان است. این پژوهش با تحلیل نگاره‌های مصور، متون تاریخی مانند: بابرنامه و اکبرنامه، و دیگر مواد فرهنگی نظیر فرش‌ها، نشان می‌دهد که یوزپلنگ‌ها در شکار و دیپلماسی نقش کلیدی ایفا می‌نمودند.

«دریکوندی» و «ندیم» (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل و بررسی جایگاه شکار سلطنتی و کارکردهای متنوع آن در عصر صفوی» نشان دادند که شکار به عنوان مهم‌ترین تفریح سلطنتی در دوره صفوی، دارای کارکردهای مهمی چون: تفریحی، هنری و به‌ویژه سیاسی-نظامی بوده است. نویسندگان با تحلیل منابع تاریخی ثابت می‌کنند که شاهان صفوی از شکار، نه تنها به عنوان فعالیت تفریحی، بلکه به مثابه ابزاری برای تقویت مشروعیت سیاسی و توان رزمی سپاه خود استفاده می‌کردند.

از جمله پژوهش‌هایی مرتبط با رویکرد سوم نیز می‌توان به پژوهش‌هایی مانند موارد پیش‌رو اشاره داشت: «بوکه» (Buquet, 2020)، در مقاله «شکار با یوزپلنگ در دربارهای اروپایی: از آغاز تا افول یک رسم»؛ به بررسی تاریخچه استفاده از یوزپلنگ به عنوان ابزار شکار (کارکردی) در اروپا می‌پردازد. نویسنده با تحلیل منابع تاریخی و شواهد عینی، نشان می‌دهد که این روش شکار ریشه‌ای شرقی (ایرانی و اسلامی) داشت و از قرون وسطی تا رنسانس در دربارهای اروپایی (به‌ویژه ایتالیا و فرانسه) رواج یافت، اما در قرن ۱۷ م. به دلیل تغییر سلیقه درباری، تنوع شیوه‌های شکار و کاهش جمعیت یوزپلنگ‌ها منسوخ گردید.

«جعفری» و «همکاران» (۱۴۰۳) در مقاله «چرایی تصویرکردن نقش حیوانات بر ساز دف براساس شعر خاقانی شروانی»؛ در بخش‌هایی از پژوهش خود، پس از اشاره به مفهوم «شکار جرگه» (نوعی شکار دایره‌وار با مشارکت حیوانات اهلی و وحشی) و نقش کارکردی مهم یوزپلنگ به عنوان یک جانور شکارگر اهلی شده؛ که در آن از یوزها و سگان برای رماندن و کشتادن حیوانات به مرکز دایره و سپس تنگ کردن حلقه محاصره و شکار آن‌ها موسوم به جرگه استفاده می‌کردند. این پژوهش عمدتاً نه خاستگاه برمبانی کارکردی و زیست‌پایه یوز، بلکه این حیوان درنده را به عنوان یک ابزار شکارگر در تعامل با دیگر دست‌اندرکاران شکار آئینی، تفریحی و تمرینی مورد پژوهش قرار می‌دهد. «بیگلری» (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «مروری کوتاه بر نقش جانوران در تاریخ، فرهنگ و هنر ایران»، به بررسی رابطه دیرینه انسان و جانوران از دوران پیشاتاریخ تاکنون می‌پردازد. وی با تأکید بر نقش ابزارهای سنگی اولیه در تسلط انسان بر منابع غذایی و انطباق با محیط پیرامون. به علاوه، تنوع حیات وحش ایران، شامل: گونه‌های اروپایی، آفریقایی، آسیایی و بومی، و اهمیت گربه‌سانان، به‌ویژه «یوزپلنگ» را در فرهنگ، هنر و شکار باستانی ایران به صورت اجمالی و نه کارکردی مورد بررسی قرار می‌دهد.

دیگر مقالات که در ادامه بدان اشاره خواهد شد، در شمول سه رویکرد نخست که پیش‌تر بدان اشاره شد جای ندارند؛ با این حال، به دلیل اهمیت‌شان، مورد بررسی قرار گرفتند؛ به عنوان مثال: «صبوری‌فر» و «همکاران» (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی جایگاه یوز و کارکردهای آن در تاریخ ایران»، نقش چندوجهی یوز - در متون نوشتاری و آثار تصویری - را از عهد باستان تا دوره قاجار مورد بررسی قرار داده‌اند؛ یافته‌ها نشان داده است که از یوزپلنگ نه تنها به عنوان ابزار شکار در دربار شاهان و اقوام کوچ‌نشین (مانند: مغولان و تیموریان)، بلکه به عنوان هدیه‌ای دیپلماتیک و حتی مبنای اخذ مالیات (در دوره مغول) نیز استفاده می‌شده است.

«شهیدانی» و «همکاران» (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «بررسی و تحلیلی بر آداب و اخلاق شکار حیوانات در عصر صفویه»؛ با رویکردی تاریخی و اخلاق‌محور به بررسی ابعاد فرهنگی، زیست‌محیطی و آئینی شکار در دوره صفوی می‌پردازد. نویسندگان با بهره‌گیری از منابع تاریخی، سفرنامه‌ها و احکام فقهی نشان می‌دهند که شکار در این عصر فراتر از یک عمل صرفاً تفننی درباری، ابزاری برای مشروعیت‌یابی سیاسی و ارضای جاه‌طلبی شاهان بوده است. به این ترتیب پژوهشگران عقیده دارند، روی‌گردانی از اعتدال برپایه نوعی اخلاق‌گرایی انسان‌محور، تقلید بی‌چون و چر از الگوهای سلطنتی و درنهایت، فقدان سیاست‌گذاری‌های پایدار، میراثی مخرب

برای دوره‌های بعدی هم چون قاجاریه و در پایان برای گونه‌های جانوری و محیط‌زیست ایران به یادگار گذاشت.

چارچوب مفهومی

۱. بازنگری سیر تحول سبک‌شناختی و معنایی یوز برپایه یافته‌های باستان‌شناسی

تصاویر دیداری و نقوش بازنمودی (Pang et al., 2018)، هم‌چنان به‌عنوان معتبرترین منابع اطلاعاتی درباره منشأ پیدایی و هم‌زیستی یوز با جوامع بشری به‌شمار می‌روند. داده‌های برگرفته از فرهنگ بصری، وجود یک رابطه دیرپا میان یوز با انسان‌ها در طول هزاره‌ها و در میان تمدن‌های باستانی را به اثبات می‌رساند.

برپایه شواهد باستانی، سیر تحول سبکی و تنوع بازنمایی تصویری یوز و دامنه پراکنش آن در واحدهای اجتماعی و فرهنگی عمدتاً منحصر به نواحی آسیای جنوب‌غربی، آفریقا و تا اندازه‌ای اروپای امروزی می‌شود (Ibid). یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های دیرینه‌شناسان و تاریخ‌نگاران هنر تصویری، شناسایی و تشخیص درست گریه‌سانان بزرگ‌جثه از دیگر گونه‌های مشابه، از جمله یوز بوده است (Castel, 2002)، به‌ویژه در فرهنگ‌هایی که نام‌های خاصی برای تمایز بین گونه‌های مورد اشاره وجود ندارند؛ با این حال، همان‌طور که اشاره شد: توالی‌یابی گاهنگارانه و فراوانی بازنمایی‌های یوز - برپایه اسناد تصویری موجود - نشان از تنوع الگوی توزیعی و در عین حال تعدد واحدهای درون فرهنگی و بینا فرهنگی حول سه حوضه تمدنی آسیایی، آفریقایی و اروپایی دارد.

هم‌بودی یوز و انسان در ایران؛ دوران پیش‌ازتاریخ: در ایران اما، بنابر شواهد باستان‌شناسی، برای نخستین بار نقش یوز از زمان پیدایش جوامع پیشاتاریخی تا دوران اسلامی، بر روی سفال‌های نوسنگی متأخر و مس‌وسنگ، مکشوف از محوطه‌های شاخص فلات مرکزی مانند تپه‌های چشمه‌علی، سیلک و حصار، ظاهر می‌شود؛ به این ترتیب، برای نخستین بار در فرهنگ‌های پیش‌ازتاریخ ایران و در حفاصل دوره نوسنگی متأخر تا پایان هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد، شاهد ظهور تصاویر یوز، در قالب دو الگوی غیرروایی و روایی، حول یک شبکه تبادلی پیچیده و الگوی پراکنش دوسویه میان کانون‌های مهم فرهنگی در فلات مرکزی، دامنه زاگرس (مرکزی و جنوبی) و جنوب شرق ایران (فرهنگ جیرفت) هستیم.

به این ترتیب، هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد را باید نقطه عطف تحول سبکی نقش یوز در پیوند با دوران پیشاتاریخی برشمرد. هم‌چنین در سراسر این دوره زمانی، بازنمایی هر دو الگوی تصویری (غیرروایی و روایی) تنها از طریق دو الگوی عام سبک‌شناختی (طبیعت‌گرایی و هندسه‌گرایی) صورت می‌پذیرفته است؛ بنابراین می‌توان گفت، در طول هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد یک دامنه سبک‌شناختی فراگیر، در میان دو قطب طبیعت‌گرایی و هندسه‌گرایی به وجود آمد؛ به‌گونه‌ای که این الگو تمامی گونه‌های تصویری و الگوهای توزیعی نقش‌مایه یوز را دربر می‌گرفت (برای اطلاع بیشتر ر. ک. به: علی‌بیگی و صدفی، ۱۳۹۸). به دیگر سخن، جوهره مشترک و وحدت‌بخش کلیه الگوهای تحولی و زیرگونه‌های تصویری یوز در طول هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد استفاده از نوعی روش تجریدی و چکیده‌نگارانه بود که به دو شکل طبیعت‌گرایی و هندسی تبلور یافت.

گستره توزیع زمان-مکانی نقوش یوز در فلات مرکزی شامل بخش‌های مرکزی، مناطق شمالی، مناطق شرقی‌تر و مناطق غربی‌تر فلات ایران می‌شد، که هم‌زمان سیر تحولات سبک‌شناختی آن نیز حول دو شیوه عام طبیعت‌گرا و هندسی در جریان بود؛ به علاوه، شواهد باستان‌شناختی نشان می‌داد، گرایش به جانب سبک‌های انتزاعی ناب و چکیده‌نگاری هندسی بیشتر مربوط به مناطق شرقی‌تر شمال فلات و در مقابل تمایلات شبه‌طبیعت‌گرایانه تصویری عمدتاً در آثار سفالی مناطق

غربی‌تر آن مشاهده می‌شد. این دامنه سبک‌شناختی فراگیر، در دامنه‌های زاگرس عمدتاً در قالب الگوهای ترکیبی و متنوع نقوش یوز پدیدار می‌شود. هم‌چنین در حوزه فرهنگی جنوب شرق ایران (هزاره سوم و دوم پیش‌ازمیلاد) نیز عمدتاً با نقوش شبه طبیعت‌گرا و روایی یوز موسوم به -سبک حوزه فرهنگی هلیل رود- (مجیدزاده، ۱۳۸۷) مواجه‌ایم.

بررسی دقیق‌تر یافته‌های باستان‌شناختی در این سه حوزه‌های فرهنگی، حاکی از آن است که نخستین نمونه‌های تصویری یوز در فرهنگ‌های پیش‌ازتاریخ ایران -در حدفاصل دوره نوسنگی متأخر تا اوایل هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد- حول الگویی غیرروایی و در قالب تک‌نگاره‌های منفرد، تزئینی و متأثر از یک دامنه سبکی فراگیر -درمیان دو قطب انتزاع هندسی و طبیعت‌گرایی- به تناوب در میان آثار مختلف سفالی این دوره ظاهر می‌شود. یوز به عنوان سوژه اصلی معنایی در الگوهای غیرروایی، نه در مواجهه با انسان یا حیوانی دیگر و نه به حالت تقابل و کنش، بلکه عموماً به شکل موتیفی صرفاً تزئینی و فاقد پس‌زمینه به‌نمایش درمی‌آید.

از اوایل تا اواسط هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد، و هم‌زمان با تکامل اشکال غیرروایی، استفاده از دو ساختار کلی، بدل به الگوی رایج بازنمایی تصویری یوز در قالب تک‌نگاره‌های تزئینی می‌شود: الف) نقش ساده و تکی، و ب) نقوش ترکیبی و پیچیده. به علاوه نحوه ترکیب بندی نقوش غیرروایی در این دوره نیز به سه گروه: منفرد، نوارهای دو ردیفی (عمودی و افقی) و چهار تا پنج ردیفی (عمودی و افقی) طبقه‌بندی شده است (میرزاآقاجانی، ۱۳۸۱: ۱۰۷).

اما از اواسط هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد، نقش یوز هم به‌گونه‌ای درون حوزه‌ای و مستقل و هم به‌صورت میان حوزه‌ای و هم‌بسته، رفته‌رفته از سبک منفرد و غیرروایی فاصله‌گرفته و به الگوهای ترکیبی و روایی تبدیل می‌شود. اوج تحول از جانب فرم محض و آرایه‌های تزئینی به سمت موضوعات روایی و تماتیک به اواخر هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد بازمی‌گردد؛ به این ترتیب، قاب‌های منفرد و ایستا جای خود را به صحنه‌های درگیری، تعقیب یا تقابل یوز با انسان و دیگر حیوانات می‌دهد؛ بنابراین، با نزدیک شدن به اواخر هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد، هر دو الگوی غیرروایی و روایی به نحوی متکثر و غیرخطی، هم‌کنار با یک‌دیگر، در کانون‌های مختلف فرهنگی به سیر تکاملی خود ادامه می‌دهند؛ و همان‌طور که بارها اشاره شد، یا به سبکی شبه طبیعت‌گرایانه و یا انتزاع‌گرایی ناب هندسی بر روی سفالینه‌ها به‌نمایش درمی‌آیند.

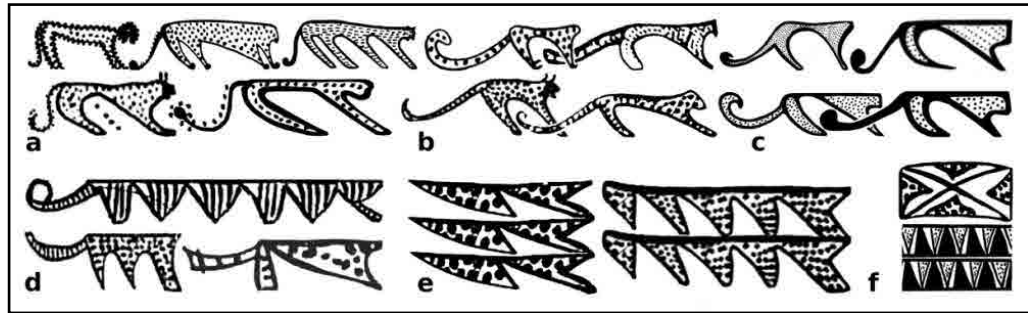
با این‌همه، در گذار از الگوهای غیرروایی با کنش‌گری واحد در صحنه، به جانب الگوهای روایی و دارای کنش‌گران متعدد در تصویر ۱، دو زیرگونه تصویری بنیادین یوز با ویژگی‌های فرمی متمایز، در فلات مرکزی ایران را می‌توان از یک‌دیگر تشخیص داد که با وجود اشتراک در اصل انتزاع و خلاصه‌سازی نقوش (حرکت از بازنمایی طبیعت‌گرایانه یوز به جانب انتزاعی هندسی ناب)، تفاوت‌های درون منطقه‌ای قابل توجهی میان آن‌ها وجود دارد. این دو زیرگونه بنیادین که تعلق به الگوهای غیرروایی و تزئینی دارند، به شرح ذیل هستند:

الف) یوزهایی که به‌طورکلی با ویژگی‌های فرمی بارز طبیعت‌گرایانه، با شبیهی ملایم به جانب نوعی شبه طبیعت‌گرایی چکیده‌نگارانه سوق می‌یابند (تصویر ۱).

این گروه شامل: ۱) یوزهایی با خال‌هایی بیرون از بدن و ویژگی سبکی طبیعت‌گرایانه که منشأ تمامی گونه‌های تصویری یوز به‌شمار رفته و قدیمی‌ترین نمونه آن متعلق به مناطق مرکزی فلات در سیلک، و مربوط به دوره 5-III4 بوده است (گیرشمن، ۱۳۷۹، ۲۴۴: لوحه شصت و ششم: S1813؛ تصویر شماره ۱: a1).

۲) نمونه‌های معدودی از این گونه تصویری، با ویژگی‌های سبکی شبه طبیعت‌گرایانه و چهار دست‌وپا در مراحل تکامل یافته‌تری و در همان بخش مرکزی فلات -در سیلک- سر برمی‌آورد (تصویر شماره ۱: a2, 3).

۳) یوزهایی که جز در بخش دُم، مابقی خال‌های آن در داخل خطوط محیطی بدن جانور یا تماماً در داخل اندام جانور محصوراند. مهم‌ترین نمونه‌های این الگوی سبکی بیش‌وکم طبیعت‌گرا، در همراهی با مواد فرهنگی دورهٔ سیلک III6، حصار IC و قبرستان IVa به‌دست آمده است (تصویر شمارهٔ ۱: 5-2a).

تصویر ۱: از چپ به راست و از بالا به پایین: سیلک (a1, 2, b1)؛ قبرستان (a3, 5)؛ میمنت‌آباد (b2, c1, 2, f1)؛ حصار (a4, b3, 4, d, e, f2)؛ ایربلاغ (۱۲-۱۳)، (یوسفی‌زشک و همکاران، ۱۳۹۸).

Fig. 1: From left to right and top to bottom: Sialk (a1, 2, b1); Ghabrestan (a3, 5); Maimandabad (b2, c1, 2, f1); Tepe Hissar (a4, b3, 4, d, e, f2); Igrbolagh (13-12), (Yousefi Zoshk et al., 2019).

ب) یوزهایی که به‌طورکلی با ویژگی‌های فرمی بارز هندسی، با شیبی تند به جانب نوعی انتزاع‌گرایی ناب هندسی و غیرپیکرنا تحول می‌یابند؛ این گروه شامل: (۱) یوزهایی شبه‌فیگوراتیو و کمتر هندسی شده که بیش‌وکم ظاهر عینی یوز در آن قابل تشخیص است (تصویر ۱: d).

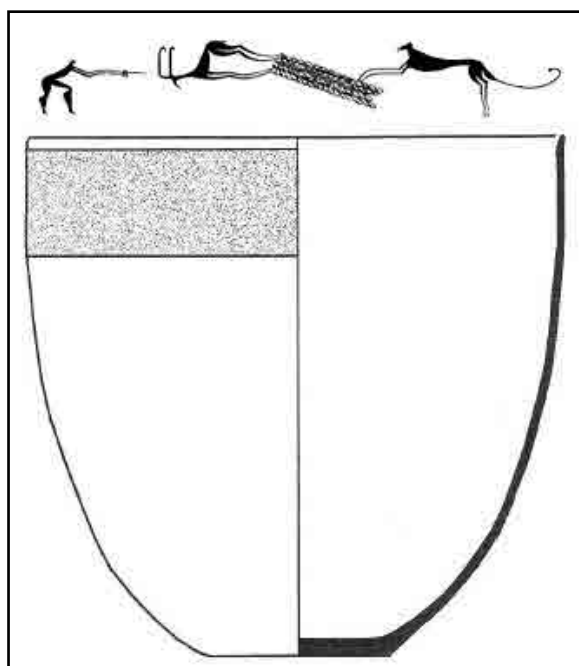
۲) یوزهایی با آرایش زنجیره‌ای به‌هم‌پیوسته هندسی که غالباً در نخستین فاز میمنت‌آباد و بر روی سفال‌هایی حاوی نقوش مسبک بزکوهی، دیده می‌شوند (یوسفی‌زشک و همکاران، ۱۳۹۸)، (تصویر ۱: e2)؛ و دست‌آخر یوزهایی متعلق به زیرگونهٔ مشترک فازهای میمنت‌آباد IIa و حصار E3 (Ibid: pl. XXI: H2997) با ویژگی‌ای منحصربه‌فرد و تماماً هندسی که با استحاله در فرم ناب انتزاعی، دیگر نشانی از طبیعت عینی حیوان در آن‌ها دیده نمی‌شود.

ازسوی دیگر، همان‌طورکه پیش‌تر بدان اشاره شد، در سیر تحول تصویری یوز از تصاویر غیرروایی به جانب تصاویر روایی، مطابق با حوزه‌های تبادلی و جغرافیای توزیعی، از اواسط هزارهٔ چهارم تا اواخر هزارهٔ چهارم پیش‌ازمیلاد به‌ترتیب زمانی می‌توان نمونه‌های شاخص زیر را مشاهده نمود:

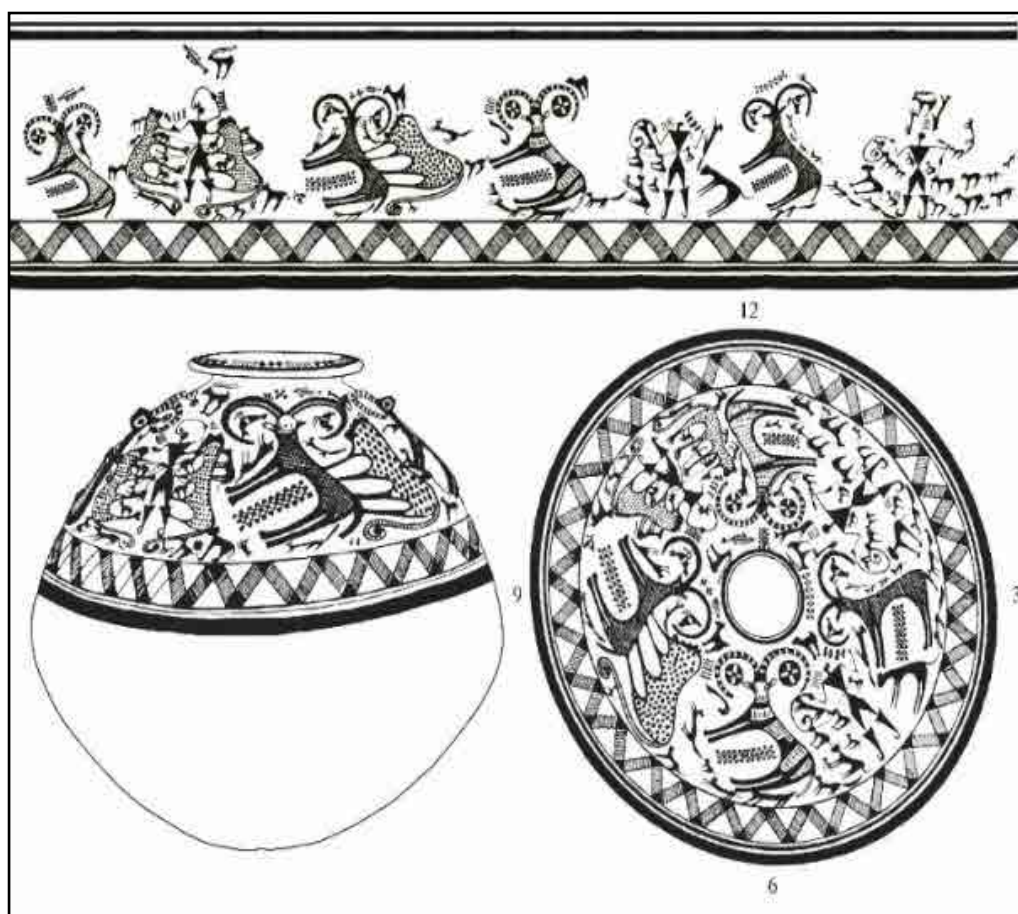
الف) ظهور تدریجی نقوش مرکب و پیچیدهٔ یوز از اوایل هزارهٔ چهارم پیش‌ازمیلاد به این‌سو بر روی آثار سفالی: در محوطه‌های چشمه‌علی، سیلک III4-7، (Ghirshman, 1938)، اریسمان، ایربلاغ، ازبکی (V و VII)، (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۲۸)، معبد منقوش یان‌تپهٔ ازبکی (همان: ۲۳ و ۹۴)، قبرستان IV، میمنت‌آباد I و IIa (یوسفی‌زشک و همکاران، ۱۳۹۸)، قره‌تپهٔ قمرود، حصار IC (Shmidt, 1937: 111)، تپه شغالی ورامین، و اسماعیل‌آباد (فاضلی، ۱۳۸۵).

ب) ظهور صحنه‌های روایی یوز هم‌زمان با فرهنگ افق سفال نخودی رنگ منقوش از اواسط هزارهٔ چهارم پیش‌ازمیلاد: ظهور نقش یوز هم‌زمان با فرهنگ افق سفال نخودی رنگ منقوش در لایهٔ III و II قبرستان و سیلک III، شوش I، باکون الف III-IV، گیان V و حصار IB-C، لایهٔ فوقانی اسماعیل‌آباد و تپه ایربلاغ.

ج) اوج روایتگری نقوش یوز از اواخر هزارهٔ چهارم پیش‌ازمیلاد در فلات مرکزی و محوطه‌هایی مانند: تپه قبرستان در دشت قزوین (مجیدزاده، ۱۳۵۸؛ هم‌چنین ر. ک. به: ۱۳۹۶: ۲۱۳، لوح ۶۳)، یان‌تپهٔ ازبکی در شهریار و دشت تهران (تصویر ۲)، (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۹۵)؛ و بسامد تکاملی آن‌را

تصویر ۲: سفال مکشوف از معبد رنگین یان تپه (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۹۵).
 Fig. 2: Pottery [excavated from] Yan Tepe (Majidzadeh, 2011: 95).

تصویر ۳: طرح ظرف سفالی موزه آبگینه مکشوف از نهاوند (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).
 Fig. 3: Depicted ceramic vessel, [excavated from] Nahavand: Abgineh Museum (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).

در دامنه‌های زاگرس مرکزی منتسب به تپه گیان نهاوند (تصویر ۳)، (قائینی، ۱۳۸۳: ۱۲۰-س) و دامنه‌های زاگرس جنوبی در قبرستان لما (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۷۷، شکل ۴۷). در یک نگاه کلی، سیر تکوینی نقش یوز در گذار میان دو سبک فراگیر هندسی و طبیعت‌گرا، در سفالینه‌های مناطق شرقی‌تر، از تمایلات انتزاعی و چکیده‌نگارانه، به نمونه‌های تمام‌هندسی و ناب در نقطه اوج خود می‌رسد. چنان‌که اشاره شد، در مناطق غربی‌تر شمال فلات نیز شاهد تداوم نقوش انتزاعی طبیعت‌گرایانه‌ای هستیم که در نهایت به سبک فاخر یوزهای ایربلاغ منتهی می‌شود. به‌رغم گرایش‌های سبکی متمایز، هر دو وجه ناتورالیستی و هندسی، هم‌زمان در کنار هم تکامل می‌یابند؛ به این ترتیب، انتزاع تمام‌هندسی نقوش در بخش شرقی، در کنار نمونه‌های شبه‌طبیعت‌گرای ایربلاغ و در بخش غربی نیز سبک فاخر ایربلاغ در کنار نمونه‌های تمام‌هندسی تا پایان فاز IIa میمنت‌آباد تداوم می‌یابند (یوسفی‌زشک و همکاران، ۱۳۹۸).

سیر بازنمودی الگوهای روایی نقوش یوز در دوران پیشاتاریخی، به‌ویژه از هزاره سوم و دوم پیش‌ازمیلاد و مشخصاً در حوزه تمدنی جنوب شرقی ایران دست‌خوش تغییراتی ژرف می‌شود. در اغلب آثار سنگ‌صابونی که از تمدن جیرفت به دست آمده، نقوش روایی یوز، از یک خصلت ناتورالیستی و زنده‌نمایی منحصربه‌فردی برخوردارند. این تحولات در الگوهای روایی نقوش یوز، خاصه در صحنه‌هایی که در آن تقابل حیوان و انسان یا انسان-خدایان را شاهدیم به نقطه اوج خود می‌رسد. نکته حائز اهمیت در این تصاویر روایی، هم‌پوشانی ظریف لایه‌های تفسیری-معنایی با یک‌دیگر است. در این تصاویر برای کشف الگوهای تفسیری نقش یوز، هم‌زمان نیازمند بازخوانی دقیق دلالت‌های صریح اسطوره‌ای-آئینی آن، در کنار دیگر جنبه‌های ضمنی کارکردی و زیست‌پایه آن در تقابل با انسان هستیم؛ بنابراین در بخش بحث و بررسی نشان داده خواهد شد که چگونه نمونه‌های باستان‌شناختی مکشوف در تمدن جیرفت، با تکیه بر متون تاریخی؛ علاوه بر برخورداری از ویژگی‌های تماماً روایت‌گرا، به‌طور کامل جای‌گزین الگوهای غیرروایی و تک‌نگاری‌های پیشین شده‌اند (تصویر ۴).

تصویر ۴: نقش یوز از تمدن جیرفت (مجیدزاده، ۱۳۸۲).

Fig. 4: Depiction of a cheetah from the Jiroft civilization (Majidzadeh, 2003).

هم‌بودی یوز و انسان در ایران؛ دوران تاریخی: در تمدن ایلام قدیم نیز نقش پلنگ (واجد همان ویژگی‌های تام روایتگری است (علی‌بیگی و صدفی، ۱۳۹۸) طرح‌های یافت‌شده از چغازنبیل، ۱۲۵۰ پ.م. و نیز در بخش تحتانی یک مهر استوانه‌ای شکسته به ابعاد $۱۶/۷ \times ۱۰/۳$ میلی‌متر که حاوی صحنه درگیری میان انسان، حیوان و گربه‌سانی شبیه به یوز، از جمله نمونه‌های گویای الگوهای روایی تصویری در دوره تاریخی به‌شمار می‌روند (پرادا، ۱۳۷۵: ۱۲۳؛ لوح شماره ۱۰، شکل شماره ۱۰۷).

حضور نقش یوز هم‌چنین در دوران آغازتاریخی مقارن با عصر آهن و در میان آثار مختلف برجای مانده آن دوره نیز قابل مشاهده است؛ از جمله در برجسته‌کاری سرمیل طلایی احتمالاً متعلق به ۷۰۰ پ.م. از زیویه (اتینگهاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹: ۶۴) که در این نقش ویژگی‌های ترکیبی دیده می‌شود که حالت فیگوراتیو دارد. در تصویر ۵، سر یوز مشابهت بسیار زیادی به الگوهای بازنمودی یوز در تمدن جیرفت دارد. در اینجا نیز چشمان گرد و حالت زنده‌نمای حیوان بسیار چشم‌گیر است.

تصویر ۵: سر میل طلایی با نقش احتمالی یوز، قرن هفتم پیش از میلاد احتمالاً زیویه (۴)، (اتینگهاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹: ۶۴).
 Fig. 5: Golden macehead with a felid motif (possibly a cheetah). 7th century BCE. Provenance: Attributed to Ziwiye (Ettinghausen & Yarshater, 2000: 64).

در داستان بهرام‌گور شاهنشاه ساسانی نیز آمده که آن شه‌ریار دلیر و طرب‌دوست در ۱۸ سالگی به پایه‌ای از فرهنگ و هنر رسیده بوده که دیگر به موبدان برای فرهنگ و به آموزگاران برای بازی چوگان و پرورش یوز و بازی شکاری نیازی نداشت (ابراهیم پور، ۱۳۵۳: ۶). در اشعار «فردوسی» به یوز اشاره شده است؛ «چو شد سال آن نامور بر سه شش / دلاور گوی گشت خورشید فش به موبد نبودش به چیزی نیاز/ به فرهنگ و چوگان و هم یوز و باز» (فردوسی، ۱۳۸۴: ۶: ۳۷۰، ابیات ۱۲۰-۱۲۱)؛ هم‌چنین در به نخجیر رفتن بهرام‌گور و کشتن شیران نیز به شکار یوز اشاره شده است؛ «چو یوز شکاری به کار آمدش بجنیبد و رای شکار آمدش» (فردوسی، ۱۳۸۴: ۶: ۴۳۶؛ بیت ۲۶۰).

هم‌بودی یوز و انسان در ایران؛ دوران اسلامی: در آثار سده‌های نخست اسلامی، نقش یوز را عمدتاً بر روی سفال‌های گلابه‌ای نیشابور - سده‌های سوم و چهارم هجری قمری - و در مجالس

شکار و صفوف نبرد، مشاهده می‌شوند. یوز اغلب در صحنه‌های رزم و شکار، به شکلی انفرادی و گروهی در کنار شکارچیان، امیران و فاتحان، با حالتی ایستا و جهنده، چنان مظهري از حفاظت و حمایت تصویر می‌شود (تصاویر ۶ تا ۸).

تصویر ۶: جست یوز بر پشت گاو سفالین منقش در کاسه سفالین (موزه سندج، شماره ثبت ۲۳۴۱).

Fig. 6: A coursing cheetah pouncing onto the back of a bull; depicted on a ceramic bowl. (Sanandaj Museum, accession no. 2341).

تصویر ۷: یوز نشسته بر اسب در صحنه شکار یا نبرد ([https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_\(Rome\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_(Rome)) accessed date, 2023/1/8).

Fig. 7: A trained cheetah mounted on horseback within a hunting scene or a battlefield ([https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_\(Rome\)](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_(Rome)) accessed date, 2023/1/8).

هم‌چنین تصاویر یوز در دیگر آثار دوران اسلامی مانند: کتاب‌آرایی، فلزکاری، قالی و... ظاهر می‌شود. یکی از این آثار فلزی، ابریقی مفرغین متشکل از سه جانور از جمله پلنگ است (ابریق مفرغین و مرصع‌کاری شده رقم علی بن محمد، سده ۶۰۳ ه.ق.، فرهنگستان علوم اوکراین (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۲۹۱۲)). یا می‌توان از نگاره یوز در کتاب منافع‌الحيوان «ابن بختیشوع»، مکتب ایلخانی یاد کرد. (یوز، منافع‌الحيوان، مکتب ایلخانی، ۶۹۷ ه.ق.، مراغه، کتابخانه مرگان نیویورک [ن. ک. به: لوح ۹۲۶ الف/پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۸۱۹]).

تصویر ۸: یوز نشسته بر پشت اسب به همراه سوارکار (موزه رضا عباسی، شماره ثبت ۱۳۶۰).

Fig. 8: A cheetah perched on horseback behind the rider (Reza Abbasi Museum, accession no. 1360).

۲. تأملی کوتاه بر خوانش‌ها و تفاسیر شمایل‌شناسانه از یوز

چنان‌که از شواهد باستان‌شناسی پیداست؛ نخستین بارقه‌های تصویری یوز در جوامع پیشاتاریخی ایران به صورت نقوش منفرد و تک‌نگاری جلوه‌گر می‌شود. به دیگر زبان، سیر آیکونوگرافی یوز از ابتدا تا اوایل هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد فاقد هرگونه پیوند روایی و بار معنایی مشخص است؛ البته باید اشاره نمود که در اینجا منظور، فقدان مطلق معنا در الگوهای غیرروایی و تزئینی نبوده، بلکه این دوره تصویری نشان‌دهنده مراحل نخستین و خام‌دستانه‌ای است که در تکامل زبان بصری در حال وقوع است؛ از این‌رو، نقش یوز در این مقطع از بار اسطوره‌ای یا رمزگان آئینی روشنی برخوردار نیست. با این‌همه، از ماهیت چندبُعدی و تعدد لایه‌های تفسیری تصاویر در این دوره، می‌توان پنداشت که در این مرحله هنرمند در پی آزمایش و پالایش مهارت‌های بازنمودی و قراردادهای بیانی است؛ بنابراین، رواج گسترده شیوه تزئینی در این دوره، پیش شرط لازم جهت گذار از نقش تزئینی به جانب نقوش معنادار و تصاویر روایی آینده است. در اینجا نقش یوز صرفاً تأکیدی است بر شکل ظاهری و بازتاب عینی جانور، بدون هرگونه ارجاع به معنا، عمل یا رویدادی خاص. به این ترتیب، ماهیت صرفاً تزئینی و نشانه‌ای تصاویر یوز در این دوره، رفته‌رفته در حال عبور از مراحل پیش‌روایی بازنمایی به دوران پیش‌روست.

چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، از اواخر هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد به‌وضوح می‌توان گسست از شیوه تزئینی و تک‌نگاری پیشینی و اوج روایتگری تصویری نقوش یوز را شاهد بود. به این ترتیب، در این دوره به جای صحنه‌های منفعل، منتزع و منفرد پیشین، یوز در تکاپو و کشمکش با دیگر کنشگران انسانی یا حیوانی وارد میدان تصویر می‌شود. با ورود کنشگران و بازیگران در صحنه تصویر، مضامین روایی و دلالت‌های معنایی نیز به متن تصویر راه می‌یابند. به دیگر زبان، از اواخر هزاره چهارم پیش‌ازمیلاد به آن‌سو، شاهد تثبیت و بازتولید نمادهای اسطوره‌ای و آئینی (Pang et al., 2018; Hmayakyan & Mirzoyan, 2024؛ ایمانی خوشخو و اسماعیلی، ۱۳۹۶؛ علی بیگی و صدقی، ۱۳۹۸) از طریق بازنمایی صحنه‌هایی هستیم که موضوع اصلی آن‌را نبرد میان انسان و حیوان و یا رویارویی جانوران درنده با ارباب حیوانات تشکیل می‌دهد؛ به‌طور مثال، می‌توان از درگیری و هم‌یاری میان انسان با گربه‌سانان بزرگ در قبرستان لمار و صحنه‌های تقابل ارباب حیوانات در تپه قبرستان یاد کرد. به این ترتیب، یوز در تصویر یا به‌همراه دیگر حیوانات چون سگ، بز و... ترسیم می‌شود و

یا آن‌که به عنوان نماد نیروی مهارناشده، خطر و قدرت طبیعی در برابر انسانی ایستاده که در پی مهارش یا مغلوبه کردن اوست. به روشنی پیداست که در این تصاویر، هنرمند با عبور از عناصر صرفاً تزئینی، وجه نمادین قدرت و ایدئولوژی حاکم را تجسم می‌بخشد. این همان نقطه‌ای است که بازنمایی یوز وارد قلمرو سیاسی-فرهنگی زمانه خود می‌شود. به همین ترتیب، سیر معناشناختی تصاویر یوز از دوران تاریخی تا دوران اسلامی در مکشوفات باستانی چغازنبیل و مهرهای ایلامی، آثار فلزی منسوب به زیویه و سپس هنر سُغدی، سامانی، سلجوقی، تیموری، صفوی و گورکانی در دوران اسلامی به طریقی کم‌وبیش مشابه با دوران پیشین، به راه خود ادامه می‌دهد. در دوران تاریخی نقش یوز درون مایه نمادین پیشین را حفظ کرده و با ورود به دوران اسلامی یوز با حضور در صحنه‌های شکار، در کنار و یا همراهی با سوارکار و گاه ایستا و بی حرکت، چنان نمادی از نگهبان و حامی اقتدار ظاهر می‌شود. در این مرحله، یوز الزاماً نه یک شکارگر درحال شکار، بلکه مظهر نیرویی مهارشده، منزلت سیاسی و نظم ایدئولوژیک است (Shehada, 2013; Llewellyn-Jones, 2017: 306; Khan, 2012: 461; Hamed-Ali, 2025: 129).

بحث و بررسی

- اشکال مختلف بازنمایی یوز در متون مکتوب تاریخی

۱. مروری کوتاه بر بازتاب یوز در متون ادبی: شعر شکار و سفرنامه‌ها

در بیشتر منابع تاریخی و ادبی جهان، «Cheetah» در زبان انگلیسی، «فهد» در عربی، «چیتا» در هندی، «بارس» یا «برس» در ترکی و نیز «یوز» در فارسی، مورد استعمال واقع شده و هم‌چنین انتخاب نام علمی «Acinonyx jubatus» برای یوز، تا اندازه‌ای از سردرگمی‌های تاریخی در نام‌گذاری آن کاسته است (Khan, 2012; Papagiannaki, 2017). در میان منابع ادبی نیز، واژه یوز عمدتاً در پیوند با ویژگی‌هایی چون: سرعت، چالاکی، جویندگی و شکارگری آمده است. ریشه فعل «یوزیدن» (بوسیدن، یوختن) هم بر جست‌وجوی همراه با جست‌وخیز دلالت دارد (صوری‌فر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۵۰).

در فرهنگ و ادب فارسی، شعر شکار یا نخجیرگاهی یکی از مهم‌ترین عرصه‌های بازنمایی و بازخوانی یوز در میان منابع مکتوب تاریخی است. شعر «شکار» به شعری (خسروی، ۱۳۸۳) گفته می‌شود که عمدتاً در قالب قصیده و با آهنگی مهیج، به ترسیم تصویری پرهیاهو و چالاک از زمان، مکان، صحنه و غایت شکار می‌پردازد. در فرهنگ عربی، این گونه شعری در پایان سده دوم هجری قمری با عنوان «طَرْدِیَه» یا «شعرالطرد» توسط «حسن بن هانی ابونراس» به فنی مستقل در ادبیات بدل گردید (همان: ۴۳۷). عالی‌ترین نمونه‌های شعر شکار در میان آثار منظوم فارسی و در کار شعرایی چون: «فردوسی»، «اسدی طوسی»، «نظامی» و «فرخی سیستانی» جلوه‌گر شد. در این گونه شعری (طاهری‌زاده، ۱۳۸۸) اشارات ارزشمندی به جغرافیا و نواحی شکارخیز ایران، شیوه‌های و ابزار شکار، گونه‌های شکارگر، آئین و آداب شکار و به خصوص انواع شکارگران جان‌داری چون یوز و باز شده است. نمونه‌هایی از شعر شکار عبارتند از: «پس بازداران صد و شست یوز / ببردند با شاه گیتی فروز / بیاراسته طوق یوز از گهر / بدو اندر افکنده زنجیر زر» (فردوسی).

«جهان بر ما کمین دارد شب و روز / تو پنداری که ما آهو و او یوز / گروهی صید یوز و باز جویند گروهی چنگ و بربط ساز جویند» (فخرالدین اسعد گرگانی).

اگر به نمونه فوق از شعر فردوسی، به عنوان یکی از بهترین مصادیق شعر شکارگاهی به دقت نگریده شود؛ به روشنی می‌توان ردپای تفاسیر کارکردی از نحوه بازنمایی ادبی یوز در شعر شاعر را باز یافت. فردوسی در اینجا آشکارا ضمن اشاره به ابزار شکار با حیوانات درنده‌ای چون یوز آن‌ها را به عنوان یک سند تاریخی در قالب شعر خود مستندنگاری می‌کند؛ زیرا با مراجعه به

متون معتبر شکارنامه‌ای چون «نسوی»، به‌درستی می‌توان، به نحوه انداختن قلاده به گردن این حیوان در فرآیند اهلی‌سازی و تربیت او برای شکار اشاره کرد. در شعر «فخرالدین اسعد گرگانی» نیز به طریقی مشابه، به کارگیری یوز به عنوان دست‌یار شکار و بهره‌گیری از انواع آلات موسیقی برای آماده‌سازی و تدارک اسباب شکار سلطنتی و گسیل کردن حیوان به سوی طعمه قابل مشاهده است.

در سفرنامه‌ها نیز به رفتار، تربیت و محل نگه‌داری یوزها اشاره شده است. بسیاری از این سفرنامه‌ها به توصیف دقیق محل نگه‌داری، تربیت و آموزش شکار به حیواناتی چون: یوز، سیاه‌گوش، گربه کوهی و پرندگانی نظیر باز و... پرداخته‌اند (شاردن، ۱۳۷۴؛ تاورنیه، ۱۳۷۲؛ کمپفر، ۱۳۶۳)؛ به عنوان مثال، «شاردن» مشاهداتش درباره نحوه شکارآموزی و صید طعمه توسط یوز را این‌گونه نقل می‌کند: «یوزپلنگ تربیت شده به انسان صدمه نمی‌زند. سوارکار یکی از این جانوران را که چشمش را با باریکه‌ای از پارچه بسته و زنجیر بر گردنش زده بر ترک اسب خود می‌نشانند و بر سر راه جانوری که قصد شکار کردنش را دارد به انتظار می‌ایستد و وقتی دریافت که نزدیک رسیده است، چشم و زنجیر یوز را می‌گشاید. سرش را به سوی شکار برمی‌گرداند و به طرفش می‌جهاند» (شاردن، ۱۳۷۲/۲: ۷۵۶).

به این ترتیب یوز در فرهنگ و ادب فارسی به کرات مورد اشاره قرار گرفته است. نمونه‌هایی از کاربری یوز در میان منابع مهم ادبی و تاریخی عبارتند از: «سنایی» در حدیقة الحقیقه و شریعة الطریقه در بخش رؤیاء السباع؛ «شمس‌الدین محمدبن محمود آملی» در کتاب نفائس الفنون فی عرائس العیون؛ «فخرالدین اسعد گرگانی» در ویس و رامین؛ «فردوسی»، «عطار نیشابوری»، «عنصری» «انوری» در اشعار خود و «مولوی» در دیوان شمس و «سعدی» در بوستان (صبوری فر و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۶۲-۱۵۹).

۲. مروری کوتاه بر بازنمود یوز در متون فنی: شکارنامه‌ها/بازنامه‌ها

نخستین شواهد مکتوب درباره یوزپلنگ، در آثار دوران اسلامی و در متونی با موضوع شکارگری حیوانات درنده ظاهر می‌شود. اصطلاح «بازنامه» درحقیقت معادلی برای شکارنامه یا اشکره‌نامه، صیدنامه، جوارح‌نامه، کتاب البیزره یا کتاب البزدره، کتاب شکره‌داری، کتاب البزاه، کتاب الجوارح بود که از دیرباز به صورت کتب یا رسالاتی در توصیف انواع پرندگان شکاری، نحوه تربیت و نگه‌داری و روش‌های شکار با آن‌ها به نگارش درمی‌آمدند. مشخصاً در این کتب - به فراخور گونه نگه‌داری شده و نوع شکار و شأن و منزلت صاحبان‌شان - از عناوین اختصاصی‌ای نظیر: «شیرخانه»، «ببرخانه»، «پلنگ‌خانه»، «یوزخانه» و «قوش‌خانه» استفاده می‌شد. به نقل از این منابع مشاغلی مرتبط با نگه‌داری و تربیت این قبیل حیوانات شکاری تربیت شده، از جمله «یوز» تحت عنوان «بارسچی (یوزبان)» پدیدآمد که صاحبان آن، تحت عناوین «میرشکارباشی» مشغول به فعالیت بودند (حسینی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۹).

به این ترتیب می‌توان گفت، بخش قابل توجهی از متون دیداری و نوشتاری ایرانیان، به ویژه آثار منظوم و منثور فارسی از عهد سامانی تا دوره ناصری به متونی از سنخ بازنامه‌نویسی اختصاص یافته بود؛ به عبارت دیگر، «بازنامه» و «شکارنامه»‌ها، ضمن ارتباط با سنت دیرپای بازنامه‌نویسی در زبان فارسی هم‌چنین به لحاظ معنایی مترادف یک‌دیگر محسوب می‌شدند (سلمانی و مجلی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۳۵)؛ بنابراین بازنامه، نه تنها شرح و توصیف مرغان شکاری، بلکه حاوی مطالب مهمی درباره دیگر جان‌داران شکاری از جمله یوز بود.

روی هم‌رفته، بازنامه‌ها، شکارنامه یا جانورنامه‌ها، عنوان عمومی کتب و رسالات علمی و ادبی بود که در آن دانش وسیعی راجع به حیوانات شکارگر اعم از پرندگان و روندگان درنده،

به‌ویژه درخصوص آشنایی با ویژگی‌های رفتاری و طبیعی‌شان، اطلاع از میرشکاران، یوزداران و بازداران بومی و درباری، روش‌های زنده‌گیری انواع حیوانات درنده شکارگر، اماکن نگه‌داری حیوانات شکارگر، روش تربیت و پرورش انواع حیوانات شکارگر، آشنایی و تشریح خوراک‌ها، داروها و بیماری‌های حیوانات شکارگر و طریقه درمان‌شان، آشنایی با مناطق و نواحی شکارخیز، جایگاه‌ها و آشیانه‌های آن‌ها، آشنایی با ابزارهای و شیوه‌های مختلف شکار در شکارگاه، آشنایی و تاریخ‌شناسی شکار و حیوانات شکارگر به ثبت رسیده است.

چنان‌که اشاره شد، پس از رواج این سنت مکتوب در دوران اسلامی، نکته حائز اهمیت مرجعیت و سندیت اثر برجسته‌ای به نام «بازنامه نوشیروانی» است که تقریباً تمامی کتب جانورشناسی دوران اسلامی و منابع علمی آن دوران، از آن به‌عنوان یگانه منبع الهام‌بخش و اثرگذار تا قرن نهم هجری قمری یاد کرده‌اند. از معتبرترین متون مربوط به حیوانات شکارگر در دوران اسلامی می‌توان به ترجمه بازنامه نوشیروانی دوره سامانیان، بازنامه محمود غزنوی دوره غزنویان، شکارنامه ملکشاهی دوره سلجوقیان، بازنامه طغان تیمورخان، و شکارنامه ایلخانی دوره ایلخانیان، جوارح‌نامه امامیه، بازنامه «بایسنقر بن شاهرخ» دوره تیموریان، صیدنامه حاجبی دوره صفویان، و بازنامه ناصری دوره قاجاریان (سلمانی و مجلی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۳۸ - ۱۳۶) اشاره کرد.

معتبرترین و برجسته‌ترین منبع تاریخی قابل استفاده در پژوهش حاضر، با تأکید بر خوانش‌های کارکردگرایانه و شکارپایه از تصاویر یوز، بی‌گمان بازنامه نسوی است. این اثر سترگ با تربیت و معالجه مرغان شکاری آغاز و با دوندگان و روندگان شکاری، به‌ویژه یوز، سیاه‌گوش و سگ، به پایان می‌رسد. اهمیت این بازنامه، اولاً به شخصیت علمی بی‌بدیل حکیم «ابوالحسن علی بن احمد نسوی رازی» (۳۹۳-۴۹۳ ه.ق.) بازگشته و ثانیاً به جامعیت و وسعت دانش نویسنده درباره حیوانات شکارگر مرتبط است. این دانشمند نام‌دار با مطالعه بازنامه‌ها و شکارنامه‌های مختلف، درواقع تذکره‌ای جامع از بازنامه‌های زمانه را با نظرات عالمانه خود گردآورده بود که تا به امروز ارزش آن به‌عنوان یک سند معتبر تاریخی به قوت خود باقی است (همان).

۳. تفسیر کارکردی-زیستی از تصویر یوز شکارگر با استناد به متون معتبر تاریخی (بررسی شش نمونه تصویری)

همان‌طورکه پیش‌تر، درباره سیر بازنمایی تصویری یوز - براساس یافته‌های باستان‌شناسی - بدان اشاره شد؛ برای نخستین بار نقوش یوز - میانه دوران نوسنگی تا اوایل هزاره چهارم پیش از میلاد - بر روی آثار سفالین، به روشی تزئینی و تک‌نگاری ظاهر می‌شود. نمایش یوز به تنهایی در تصویر، بی‌آن‌که حتی یک سوژه واکنشگر در مقابلش ترسیم شده باشد، آشکارا بیانگر مرحله پیشاروایی در سیر تحول بازنمودی یوز است که جز ویژگی‌های تزئینی، حامل هیچ بار معنایی و تفسیری خاصی نیست. در این مرحله تأکید بر روی شکل ظاهری جانور به روشی یک‌سر تزئینی و انتزاعی است، نه اشاره به عمل یا معنایی مشخص. بنابراین نقش یوز، هنوز واجد معانی اسطوره‌ای یا آئینی آشکاری نیست، بلکه فرآیندی است که از طریق آن امکان گذار از مرحله تحولی «نقش به مثابه نقش» به «نقش به مثابه روایت» فراهم می‌آید. با نزدیک شدن به اواخر هزاره چهارم پیش از میلاد، اولین نشانه‌های تقابل معنادار انسان با یوز شکارگر در قالب تصاویر روایی ظاهر می‌شود. این مرحله، درحقیقت محصول تلاقی حیات وحش و جوامع فرهنگی است که در پرتو آن یوز و انسان برای نخستین بار در برابر هم قرار می‌گیرند. این مرحله را به‌درستی می‌توان نقطه شروع بازخوانی روایت‌های تصویری یوز در هم‌کنشی با حیوان یا انسانی دیگر و همین‌طور لحظه آغازین نقش‌پذیری‌های تاریخی‌اش به‌صورت شمایل‌های اسطوره‌ای و نمادهای ایدئولوژیک تلقی نمود؛ به این ترتیب، این حیوان شکارگر از یک موضوع صرفاً بازنمودی در زیست‌بوم طبیعی، به یک کنشگر

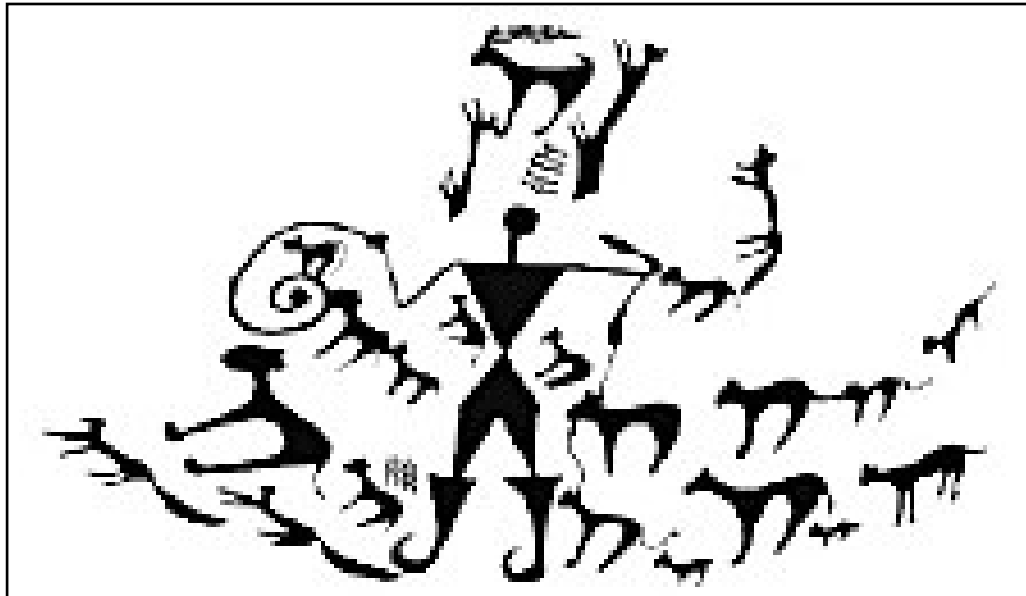
فعال تاریخی و فرهنگی بدل می‌شود. تحول معنایی نقش یوز از یک ابژه ایستا به سوژه‌ای پویا در تصویر به باور «دایاموند» (Diamond, 1997) ناشی از تأثیرات آشکار کلان‌روندهای جاری در دوران پرشتاب گذار از دوران شکارگری به عصر کشاورزی و اهلی‌کردن حیوانات و گیاهان توسط ساکنان اوراسیایی است. به این ترتیب، داستان رویارویی و هم‌بودی انسان و یوز برپایه هدف مشترک‌شان، یعنی شکار طعمه برای گردآوری آذوقه و حفظ بقا امری اجتناب‌ناپذیر می‌نمود؛ از این رو، تثبیت خوانش‌های کلان از سیر تحولات تصویری یوز، برپایه بن‌مایه‌های اسطوره‌ای و ایدئولوژیک، پیش از هر چیزی برخاسته از اصلی‌ترین انگیزه آدمی برای شکار، اهلی‌سازی، رام‌کردن و دفع خطر حیوانات وحشی است؛ بنابراین، به درستی باید اذعان نمود بازنمایی نقوش حیوانات درنده بر روی فرآورده‌های فرهنگی، نه یک امر تفننی، بلکه برخاسته از یک نیاز طبیعی بود (شاهپوری‌بنشتی، ۱۴۰۱: ۲۱)؛ بنابراین، اگرچه در بازخوانی تحولات تصویری، از اواخر هزاره چهارم پیش از میلاد تا دوران متأخر اسلامی، یوز همواره چنان سوژه‌ای فعال، همراه و مقابل آدمی در صحنه‌هایی چون: پادشاه شکارچی، ارباب حیوانات، میادین رزم و شکارگاه، در ایجاد کلان‌روایت‌های اسطوره‌ای و ایدئولوژیک نقش مهمی برعهده داشته و غالباً مظهر اقتدار شاهانه در مهار طبیعت، ایدئولوژی تبلیغی و کسب مشروعیت سیاسی محسوب می‌شده، با این همه با مراجعه به منابع مکتوب به روشنی می‌توان اهمیت کارکرد زیستی و معیشتی یوز به عنوان یکی از مهم‌ترین مبانی تفسیری در سیر تحولات نقوش یوز را اثبات نمود. در شش نمونه تصویری که در ادامه بدان پرداخته می‌شود؛ به روشنی می‌توان همان خصلت معنایی چندلایه و چندوجهی را مشاهده نمود.

به عبارت دیگر، اگر داده‌های برگرفته از تصویر یوز را در تطابق با اسناد معتبری چون بازنامه نسوی قرار دهیم، امکان کشف لایه‌های معنایی دیگری علاوه بر مبانی اسطوره‌ای و آئینی نیز وجود دارد. در اینجا به خلاصه‌ای از آن چه نسوی در باب احوال یوز در اثرش، درباره روش اهلی‌کردن، نگه‌داری و تربیت یوز آورده اشاره می‌شود: «یوزداران پس از این که جایگاه و مسیر رفت‌وآمد یوزها را نشان می‌کردند. در مسیر حرکت آن‌ها گودال‌هایی نسبتاً عمیق حفر کرده و روی آن‌ها را با نی و برگ می‌پوشاندند. با استفاده از این روش تعدادی یوز به دام می‌افتاد و آن‌ها را برای رام‌کردن و شکار آموختن به جایگاه‌های مخصوصی که در دستگاه پادشاهان بود، منتقل می‌کردند. پس از انتقال حیوان به محلی مناسب دو یا سه تکه گوشت آهو در مقابل یوز آویزان می‌کردند. عده‌ای نیز به زدن ساز و دهل مشغول می‌شدند و یوزبانان با استفاده از قلاده و شکال (ریسمانی که بر دست و پای تازی بندند) و حکمه (دهنه لگام) دو روز و دو شب اجازه خوابیدن به یوز نمی‌دادند؛ سپس دم‌دار با یک دست دم یوز و با دست دیگر قلاده یوز را گرفته با زور او را روی جسمی شبیه به اسب که از خشت و گل ساخته شده و «خر گلین» نامیده می‌شد، قرار می‌دادند. یوز را که به مدت سه روز گرسنه نگاه داشته بودند، بر روی خر گلین با چند تکه گوشت آهو سیر می‌کردند. این کار آن قدر ادامه می‌یافت تا یوز جهیدن بر روی خر گلین را فرا بگیرد. در مرحله بعد اسبی را آماده کرده، سر آن را با جُل یا پلاسی می‌پوشاندند تا یوز هراسی نگیرد. یوزدار، سوار اسب می‌شد و یوز را بر بالشی بر پشت اسب می‌نشاند؛ سپس یک دم‌دار، دم یوز را نگاه داشته و یوزدار طنابی را که بر گردن یوز بسته بود، سخت می‌کشید و یوز را می‌گردانید تا دیگر به دم‌دار احتیاجی نباشد. به وقت گوشت دادن هر روز یوز را از اسب پایین می‌آوردند و ریسمان را رها می‌کردند تا یوز از اسب دورتر نرود. پس از عادت کردن یوز به نشستن بر پشت اسب او را به شکار می‌بردند. جایی که خرگوش یا آهو زیاد بود و چند سوار یوز را همراهی می‌کردند. بعد از این که یوز شکار را می‌گرفت او را روی اسب سیر می‌کردند. یوزی که تمامی مراحل یاد شده را پشت سر می‌گذاشت و در شکار موفق می‌شد، هم چون گوهری گران بها در نظر همگان می‌درخشید. یوزداران چنین یوزی را بسیار گرامی داشته و در نگه‌داری او بسیار می‌کوشیدند» (نسوی، ۱۳۵۴: ۱۶۶-۱۶۸).

۴. تحلیل تصاویر مربوط به اهلی کردن یوز از دوره پیش از تاریخ تا دوران اسلامی

آسیای غربی، یکی از بهترین زیستگاه‌های طبیعی و کانون‌های اهلی‌سازی تربیت حیوانات اهلی و درنده بود (Pang et al., 2018). به‌ویژه ایران و هند از سابقه‌ای دراز در تربیت حیوانات شکارگر رونده و پرنده برخوردار بودند؛ از این‌رو، چنان‌که در این بخش بدان پرداخته خواهد؛ امکان‌های تفسیر کارکردگرا-معیشتی که منشأ بازنمایی یوز در تصویر را به‌عنوان یک حیوان دست‌یار آدمی در شکار تلقی می‌کند نیز در مقایسه با رویکردهای تفسیری اسطوره‌ای و ایدئولوژیک به بحث گذاشته خواهد شد؛ به این ترتیب، در این بخش با استناد به متون تاریخی نشان داده خواهد شد که علت بازنمایی یوز علاوه بر دو رویکرد بنیادین فوق، هم‌چنین می‌تواند ریشه در اهمیت اهلی‌سازی، تربیت و پرورش آن برای شکار با هدف تأمین نیازهای پایه‌ای انسان داشته باشد؛ به‌عنوان مثال، به نظر می‌رسد، در نخستین نمونه مطالعاتی (تصویر ۹)، مربوط به هزاره چهارم پیش از میلاد شاهد یک الگوی روایی از هم‌کنشی انسان در کانون تصویر و سگان و دو یوزی که توسط گروه سگان احاطه شده‌اند، هستیم. در اینجا این گمانه را می‌توان مطرح نمود که این آرایش صحنه بیش از تقابل به یک واقعیت زیستی در میان بازیگران صحنه بازمی‌گردد که می‌توان تلاش انسان و سگان برای زنده‌گیری یوز را از آن استنباط نمود.

تصویر ۹، نیز هم‌چون تصویر ۱۰، در پیوند با نقوش پیشین به‌نمایش درآمده است. به نظر تصویر ۱۱ نیز واجد همان بنیادهای تفسیری پیشین است؛ با این تفاوت که در این تصویر یوز در شکل دیگری از تعامل خود با انسان و در نقش دست‌یار شکار به‌همراه سگان به تصویر درآمده است. همین الگوی تفسیری دگربار در تصویر ۱۲، تکرار می‌شود؛ در اینجا اما انسان و یوز برای شکار طعمه، تعاملی نزدیک و تنگاتنگ با یک‌دیگر دارند.

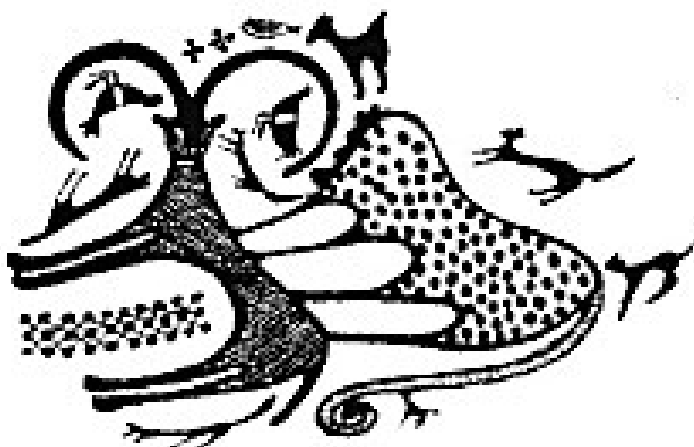

تصویر ۹: زنده‌گیری یوز توسط انسان به کمک سگان منقش بر روی ظرف سفالی موزه آبگینه، مکشوفه از نهاوند (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).

Fig. 9: Human capture of a cheetah with the aid of hounds, depicted on a ceramic vessel; [excavated from] Nahavand: Abgineh Museum (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).

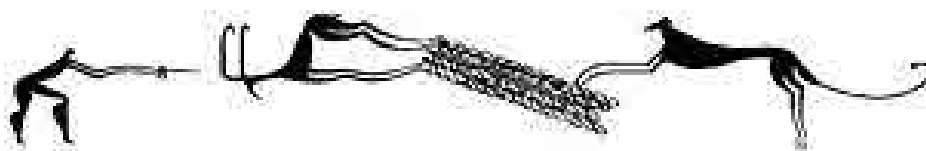
تصویر ۱۲، روایتی از تقابل انسان با یوز شکارگر و برگرفته از ظروف سنگ صابونی در تمدن جیرفت است. در اینجا، هنرمند دو کنشگر انسان یا همان ارباب حیوانات را در لایه‌ای اسطوره‌ای مقابل یک حیوان شکارگر قرار می‌دهد. چنان‌چه خوانش تصویر را تنها به الگوهای مفهومی

اسطوره‌ای و آئینی محدود نسازیم و با اشاره به روش تربیت یوز که در متن نسوی به دقت شرح داده شد، به جست‌وجوی لایه‌های دیگر تفسیری در تصویر بپردازیم؛ می‌توان از طریق مقایسه شاه- حیوان اسطوره‌ای که دم یوز را در دستان خود گرفته با آن چه که در فرآیند اهلی‌سازی یوز برای شکار توسط دم‌دار در بازنامه توصیف شده و هم‌چنین با توجه به واکنش منفعلانه جانور وحشی در دستان انسان رام‌کننده، بر وجود لایه سوم تفسیری، یعنی کارکرد معیشتی یوز در سیر بازنمایی آن صحه بگذاریم.

تصویر ۱۰: یوز به مثابه هم‌یار شکار به همراه سگان منقش بر روی ظرف سفالی موزه آبگینه، مکشوفه از نهاوند (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).

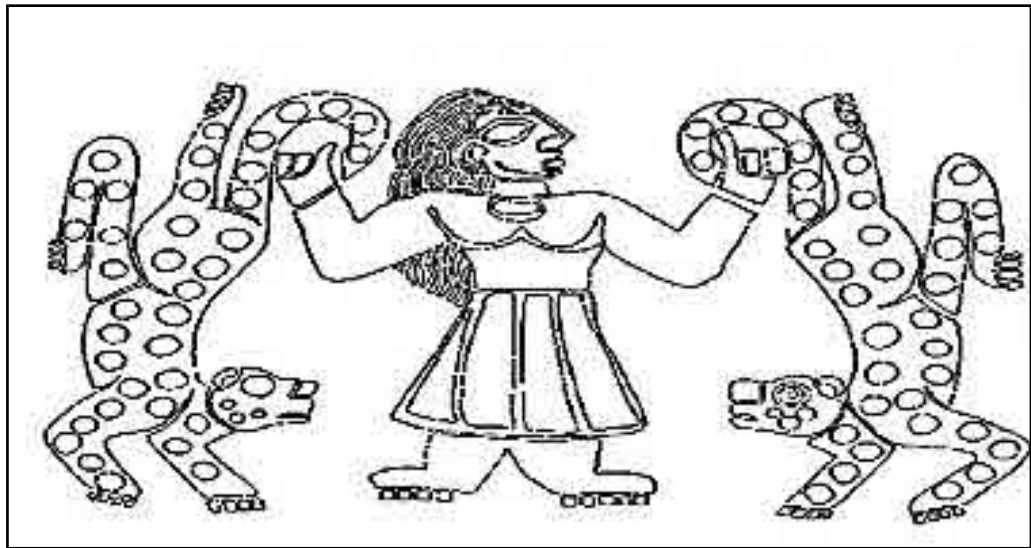
Fig. 10: A ceramic vessel depicting a Cheetah as a hunting companion alongside hounds; [excavated from] Nahavand: Abgineh Museum (Amiet, 1979: Fig. 16, 17: 343).

تصویر ۱۱: نقش روایی سفال مکشوفه از معبد رنگین یان تپه (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۹۵).

Fig. 11: Pottery [excavated from] Yan Tepe (Majidzadeh, 2011: 95).

تصویر ۱۳، یک اثر مربوط به دوران اسلامی است. در این دوره، منابع مکتوب بسیار درخوری در توصیف حیوانات شکارگر نگاشته شده است؛ چنان‌که پیش‌تر اشاره شد در فرآیند اهلی‌سازی و تربیت یوز برای شکار، یکی از مهم‌ترین مراحل به گفته نسوی (۱۳۵۴، ۱۶۶-۱۶۸)، آماده‌سازی یوز پیش از ورود به صحنه شکار واقعی با تمرین بر پشت «خر گیلین» می‌باشد. به نظر می‌رسد در این تصویر (۱۳) نقش مرکزی متعلق به خر یا اسب سفالی است که یوز در حال جهیدن بر پشت اوست. تصویر ۱۴، کاسه‌ای مربوط عهد سامانی است؛ در این تصویر، یوز آشکارا در مقام یک حیوان شکارگر و مهاجم، با صلابت و به آرامی، در حالتی نشسته بر پشت اسب به همراه سوارکار به نمایش درآمده است. با ارجاع به منابع شکارنامه‌ای (خواندمیر، ۱۳۸۰/۴: ۶۸۹؛ عنصرالمعالی، ۱۳۸۳: ۹۵؛ قزوینی، ۱۳۸۳: ۵۳۱؛ شاردن، ۱۳۷۲/۲: ۷۵۶) در اینجا نیز به نظر می‌رسد می‌توان شباهتی آشکار میان یوزی که به آرامی پشت سوارکار نشسته با توصیفی که از یوز در حالت نشسته بر پشت اسب وارد میدان شکار می‌شود، مشاهده نمود.

تصویر ۱۲: تصویر گرفتن دم یوز در تمدن جیروفت (مجیدزاده، ۱۳۸۲).

Fig. 12: Depiction of holding a cheetah by the tail in the Jiroft civilization (Majidzadeh, 2003).

تصویر ۱۳: جست یوز بر پشت گاو سفالین، منقش بر روی کاسه سفالین (موزه سنندج، شماره ثبت ۲۳۴۱).

Fig. 13: A coursing cheetah pouncing onto the back of a bull; depicted on a ceramic bowl (Sanandaj Museum, accession no. 2341).

تصویر ۱۴: یوز نشسته بر اسب در صحنه شکار یا نبرد (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_Rome) accessed date, 2023/1/8

Fig. 14: A trained cheetah mounted on horseback within a hunting scene or a battlefield (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Art_of_Iran_in_the_Museo_nazionale_d'arte_orientale_Rome) accessed date, 2023/1/8)

نتیجه‌گیری

پیشینه مطالعات و تفاسیر ارائه‌شده از سیر تحولات تصویری یوز، نشان می‌دهد؛ نقوش یوز از هزاره چهارم پیش از میلاد تا دوران اسلامی، در فرآیندی تدریجی، از شیوه «تک‌نگاری تزئینی» به «روایت‌گری‌های اسطوره‌ای-آئینی» و نهایتاً «نمادهای سیاسی-ایدئولوژیک» تکوین یافته‌اند. اغلب این مطالعات چنان‌که نشان‌دهنده شد عمدتاً دو رویکرد اسطوره‌ای-آئینی و سیاسی-ایدئولوژیک را در زمره شالوده‌های اصلی سیر تحولی نقش یوز دانسته و غالباً در چارچوب تفسیری یوز، از آن به مثابه نمادی از قدرت، مهار طبیعت و اقتدار سیاسی یاد کرده‌اند. پژوهش حاضر با بررسی نمونه‌های مطالعاتی و تطابق با آن اسناد مکتوب تاریخی، نشان داد که عوامل بازنمایی تصویری یوز علاوه بر الگوهای تفسیری فوق، بیش از همه مبتنی بر تفاسیر کارکردگرا-زیستی است که در آن حیوان شکارگر توسط انسان باستانی در جهت رفع نیازهای معیشتی و زیستی‌اش و با هدف کمک و تسهیل فرآیند شکار و شکارگری، از جمله یکی از مهم‌ترین عوامل بازنمایی تصویری یوز به‌شمار می‌رود.

به این ترتیب بازخوانی هم‌زمان شواهد باستان‌شناختی و متون فنی تاریخی چون بازنامه نسوی نشان می‌دهد که مراحل زنده‌گیری، اهلی‌سازی و تربیت یوز برای شکار، بیش از الگوهای بازنمودی اسطوره‌ای یا ایدئولوژیک، ریشه در ضرورت‌های معیشتی و حفظ بقا انسانی داشته است. در نتیجه، الگوی تفسیری کارکردگرا معیشتی نه تنها هم‌ارز دو الگوی روایی اسطوره‌ای و آئینی ایدئولوژیک به‌شمار آمده، بلکه به لحاظ زمانی و علی بر آن‌ها تقدم دارد؛ به عبارت دیگر، انسان پیش از آن‌که یوز را چنان مظهري از قدرت فراطبیعی یا مشروعیت سیاسی تجسم بخشد، مهار او را به عنوان یک «دست‌یار شکارگر» در دست گرفته و در رویارویی با جهان طبیعی، او را به‌کار می‌گیرد. همین مهار و هم‌زیستی ضروری انسان و یوز است که زمینه لازم برای شکل‌گیری لایه‌های نمادین بعدی را فراهم آورد؛ از این‌رو، تقلیل سیر تحول تصاویر یوز به دو الگوی تفسیری اسطوره‌ای و ایدئولوژیک، بدون در نظر گرفتن بستر زیستی معیشتی آن، خوانشی محدود و به غایت تقلیل‌گراست. شواهد باستان‌شناختی از محوطه‌هایی چون: گیان نهاوند، یان‌تپه، تمدن جیرفت و سفالینه‌های سامانی، صحنه‌هایی از زنده‌گیری، مهار و همراهی یوز با انسان و سگان را به تصویر کشیده‌اند که با توصیفات دقیق متون معتبر تاریخی نظیر بازنامه نسوی درباره مراحل اهلی‌سازی (حفر گودال، استفاده از خر یا اسب گلین، نقش یا حرفه دم‌دار و نشستن یوز بر پشت اسب) تطابق کامل دارد. این قبیل انطباق‌ها نشان می‌دهند که هنرمند باستانی نه صرفاً در مقام روایت‌گر اسطوره، بلکه هم‌چون یک مستندنگار به ثبت وقایع کارکردی زیستی عمل می‌کرده است؛ از این‌رو، پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، هرگونه تحلیل شمایل‌شناختی از حیوانات درنده در هنر ایران، لاجرم با تکیه بر منابع مکتوب فنی (نظیر شکارنامه‌ها و بازنامه‌ها) و با در نظر گرفتن لایه کارکردی معیشتی به عنوان یک اصل تفسیری بنیادین صورت پذیرد. تنها در این صورت است که می‌توان از سوگیری‌های تفسیری رایج در تاریخ هنر و باستان‌شناسی پرهیز کرد و به فهمی چندلایه، تاریخی و عینی از رابطه دیرپای انسان و یوز در ایران دست یافت. غفلت از این لایه، به معنای حذف عاملیت اقتصادی و زیستی از تاریخ فرهنگی ایران است. در نهایت، این پژوهش نشان داد که پیوند متون تاریخی و داده‌های باستان‌شناسی، می‌تواند تصویری واقع‌بینانه‌تر و ژرف‌تر از هم‌زیستی دیرپای انسان و یوز در ایران ارائه دهد؛ هم‌زیستی‌ای که با نیاز معیشتی سربرآورد و تداومش به اسطوره و ایدئولوژی انجامید، اما هرگز قادر به چشم‌پوشی از بستر کارکردی و زیستی خویش نبود.

سپاسگزارى

از راهنمایی‌های ارزشمند دکتر روح‌الله یوسفی‌زشک و ارائه مطالب یوز محوطه میمنت‌آباد مراتب

قدردانی را ابراز می‌داریم؛ هم‌چنین در پایان نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از داوران ناشناس نشریه با نظرات ارزشمند خود به غنای متن مقاله افزودند، قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

تمامی نویسندگان این مقاله در گردآوری و نگارش آن مشارکتی برابر داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی و دقیق بودن آن در متن و انتهای مقاله، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

۱. Extrinsic Information یا داده‌های «برون‌متنی» شامل: لایه‌های زمین‌شناسی، موقعیت مکانی، محیط‌زیست و... است که از نظر «جینجیان» اطلاعات زمینه‌ای یا داده‌های برون‌متنی (extrinsic information)، همان اطلاعات باستان‌شناختی محسوب می‌شوند. (Djindjian, 2001: 43).
۲. Intrinsic Information یا داده‌های «درون‌متنی»: به واحدهای اطلاعاتی ذخیره‌شده در قالب بقایای اشیاء و مصنوعات مادی شامل: رسانه‌های دیداری (فیلم، نقوش بصری، نقش برجسته، مجسمه، دیوارنگاره، سنگ‌نگاره و...) و شنیداری (خط، نوشته، کتیبه، نسخ مکتوب و...) گفته می‌شود که می‌تواند در طول دوره‌های تاریخی و در میان نسل‌های بشری انتقال یابد.
۳. در تعریف به هرگونه ویژگی مادی یا مصنوعات انسان‌ساخت در یک واحد فرهنگی مشخص اطلاق می‌شود (Cavalli-Sforza & Feldman, 1981).
۴. گونه‌ای کم‌نظیر از سرده‌گربه‌سانان، که زیستگاه طبیعی‌اش در دوران باستان، احتمالاً از مراکش تا سوریه، بین‌النهرین، ایران، شمال غرب هند و نیز تا شرق آفریقا امتداد داشته است (Papagiannaki, 2017: 224).
۵. «Core Area» و «Peripheral Areas» دو اصطلاح کلیدی درباره منشأیابی پیچیدگی‌های فرهنگی، که به ترتیب به «منطقه مرکزی یا کانونی» و «منطقه حاشیه‌ای یا پیرامونی» اشاره می‌کند. در نگره‌های کلاسیک باستان‌شناسی و انسان‌شناسی فرهنگی، همواره یک واحد مرکزی، مبدأ آغازین انتشار خطی فرآوردها، نوآوردها، ارزش‌ها، آئین‌های قومی و فرهنگی به دیگر مناطق هم‌جواری یا حاشیه‌ای در نظر گرفته می‌شود (Vondrovský et al., 2025; Hallinan, 2024).

کتابنامه

- ابراهیم پور، محمدتقی، (۱۳۵۳). چوگان. تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
- اتینگهاوزن، ریچارد؛ و یارشاطر، احسان، (۱۳۷۹). هنر ایران. ترجمه هرمنز عبداللهی و رویین پاکباز، تهران: انتشارات آگاه.
- ایمانی خوشخو، ندا؛ و اسماعیلی، عصمت، (۱۳۹۶). «پلنگ در باورهای اسطوره‌ای منطقه سمنان (بر اساس افسانه‌های عامیانه منطقه پرور و شه‌میرزاد)». فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، ۱۳(۴۸): ۱۰۵-۷۷.
- بیگلری، فریدون، (۱۳۹۳). «مروری کوتاه بر نقش جانوران در تاریخ، فرهنگ و هنر ایران». ویراستار: فریدون بیگلری و کامیار عبدی، نشانه‌هایی از دویست‌هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران زمین، موزه طبیعی ایران: ۳۵-۳۲.
- پوپ، آرتور؛ و آکرمن، فیلیپس، (۱۳۸۷). سیری در هنر ایران از پیش از تاریخ تا امروز. ویرایش زیر نظر: سیروس پرهام، جلد دهم: مشتمل بر تصاویر نقاشی و کتاب آرایی لوح‌های ۸۱۲-۱۸۰، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- پورادا، ادیت، (۱۳۷۵). چغازنبیل (دور-اونتاش) حکاکی‌ها. ترجمه اصغر کریمی، جلد چهارم، چاپ اول، تهران: انتشارات میراث فرهنگی کشور.
- تاورنیه، ژان باتیست، (۱۳۸۲). سفرنامه تاورنیه. ترجمه ارباب شیرانی، تهران: نیلوفر.

- جعفری، محمد؛ نیکوبخت، ناصر؛ خدایار، ابراهیم؛ و خضرائی، بابک، (۱۴۰۳). «چرایی تصویرکردن نقش حیوانات بر ساز دف براساس شعر خاقانی شروانی». متن‌شناسی ادب فارسی، ۱۶(۳): ۲۱-۳۶. <https://doi.org/10.22108/rpl.2024.139479.2299>
- حسینی، سجاد؛ برمکی، فاطمه؛ و حسینی صدر، علی‌رضا، (۱۳۹۹). «کارکرد نمادین وحوش درنده در دربار صفوی بر مبنای نگارگری صفوی». جلوه هنر، ۱۲(۴): ۳۱-۱۷.
- خسروی، زهرا، (۱۳۸۳). شعر شکار در ادب عربی. تهران: امیرکبیر.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همادالدین، (۱۳۸۰). تاریخ حبیب‌السیر. به‌کوشش: محمدعلی فره‌وشی، تهران: امیرکبیر.
- دادور، ابوالقاسم؛ و خسروی فر، شهلا، (۱۳۹۰). «مطالعه تطبیقی نقش شکار در هنر ایران باستان با هنر بین‌النهرینی». نشریه مطالعات تطبیقی هنر، ۱(۲): ۲۹-۴۴.
- دریکوندی، رضا؛ و ندیم، مصطفی، (۱۳۹۸). «تحلیل و بررسی جایگاه شکار سلطنتی و کارکردهای متنوع آن در عصر صفوی». پژوهشنامه تاریخ اجتماعی-اقتصادی، ۸(۱): ۶۹-۹۹.
- رضوانی، حسن؛ روستایی، کوروش؛ آزادی، احمد؛ و قزل‌باش، ابراهیم، (۱۳۸۶). «گزارش نهایی کاوش‌های باستان‌شناختی گورستان لمار، سلسله گزارش‌های باستان‌شناسی». سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده باستان‌شناسی، یاسوج، کهکیلویه و بویراحمد (منتشر نشده).
- سلمانی، مهدی؛ و مجلی‌زاده، امین، (۱۳۹۴). «معرفی شکارنامه ایلخانی». جستارهای ادبی، ۴۸(۴): ۱۲۵-۱۴۱. <https://doi.org/10.22067/jls.v48i3.54696>
- شاردن، جان، (۱۳۷۴). سیاحت‌نامه شاردن. ترجمه اقبال یغمایی، جلد ۲، تهران: توس.
- شاهپری‌بنشتی، ابراهیم، (۱۴۰۱). «جایگاه و کارکرد شکار در آیین هخامنشیان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اهواز: دانشگاه شهید چمران (منتشر نشده).
- شهیدانی، شهاب؛ سادات‌اصلاحی، مهشید؛ و سادات‌اصلاحی، متین، (۱۳۹۹). «بررسی و تحلیلی بر آداب و اخلاق شکار حیوانات در عصر صفویه». تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام، ۱۱(۲۲): ۱۰۵-۱۲۸.
- صبوری‌فر، فرهاد؛ محمدی، رضا؛ و زارعی، علی، (۱۳۹۹). «بررسی جایگاه یوز و کارکردهای آن در تاریخ ایران». پژوهش‌های ایران‌شناسی، ۱۰(۱): ۱۴۷-۱۶۷.
- طاهری‌زاده، محمدحسین، (۱۳۸۸). «شکار در شاهنامه». رساله کارشناسی ارشد، کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان (منتشر نشده).
- گیرشمن، رومن، (۱۳۷۹). سیلک کاشان. جلد ۱، ترجمه اصغر کریمی، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- علی‌بیگی، سجاد؛ و صدفی، ماندانا، (۱۳۹۸). «ردپای گیلگمش و عشتار در فلات مرکزی ایران؛ آیا نقوش نبرد انسان و جانوران بر ظروف سفالین پیش از تاریخ به داستانی اساطیری اشاره دارد؟». پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۹(۲۳): ۵۱-۶۸. <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.19351.1962>
- عنصرالمعالی، کیکاووس بن اسکندر بن قابوس بن وشمگیر بن زیار، (۱۳۸۳). قابوس‌نامه. تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: علمی و فرهنگی.
- فاضلی‌نشلی، حسن، (۱۳۸۵). باستان‌شناسی دشت قزوین از هزاره ششم تا هزاره اول ق.م. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۸۴). شاهنامه. جلال خالقی‌مطلق. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.

- قائینی، فرزانه، (۱۳۸۳). موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- قزوینی، میرزا محمدطاهر وحید، (۱۳۸۳). تاریخ جهان آرای عباسی. تصحیح: سید سعید میرمحمد صادق، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کمپفر، انگلبرت، (۱۳۶۳). سفرنامه کمپفر. ترجمه کیکاووس جهان‌داری، تهران: خوارزمی.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۵۸). «کهن‌ترین بیان تصویری بر سفالی از تپه قبرستان». کند و کاو، ۳: ۶۱-۶۴.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۸۲). جیرفت کهن‌ترین تمدن شرق. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۸۷). «پروژه باستان‌شناختی حوزه هلیل رود: کشفی افسانه‌ای». مجموعه مقالات نخستین همایش بین‌المللی: تمدن حوزه هلیل: جیرفت (۱۳۸۳)، به‌کوشش: یوسف مجیدزاده، سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان کرمان: ۲۹-۵۲.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۸۹). کاوش‌های محوطه باستانی ازبکی، جلد دوم: سفال. تهران: انتشارات اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان تهران.
- مجیدزاده، یوسف، (۱۳۹۶). کاوش‌های تپه قبرستان. ترجمه موسسه پیشین پژوه، به‌کوشش: محمدرضا میری و اکرم غلامی خیبری، تهران: موازی، پیشین پژوه.
- میرزاآقاجانی، اسدالله، (۱۳۸۱). «طبقه‌بندی نقوش سفال از آغاز تا عصر کلکولیتیک (مس‌وسنگ) مطالعه موردی فلات مرکزی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، به‌راهنمایی: حمید خطیب شهیدی، دانشگاه تربیت مدرس، (منتشر نشده).
- نسوی، ابوالحسن علی بن احمد، (۱۳۵۴). بازنامه. به تصحیح: علی غروی، تهران: مرکز مردم‌شناسی ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- یوسفی‌زشک، روح‌اله؛ ضیغمی، مجید؛ و باقی‌زاده، سعید، (۱۳۹۸). «الگوی جغرافیایی انتشار نوآوری‌های شناختی سبک سفال در فلات مرکزی ایران در نیمه دوم هزاره چهارم ق.م». چهارمین همایش ملی باستان‌شناسی ایران، بیرجند، <https://civilica.com/doc/978775>

- Alibaigi, S. & Sadafi, M., (2020). "a clue of Gilgamesh and Istar on prehistoric potteries from Iranian Central Plateau". *Pazhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, 9(23): 51-70. (In Persian). <https://doi.org/10.22084/nbsh.2020.19351.1962>

- Amiet, P., (1979). "Iconographie archaïque de l'Iran. Quelques documents nouveaux". *Syria*, 56 (3-4): 333-352.

- Biers, W. R., (1987). *The archaeology of Greece: An introduction*. Rev. ed. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Biglari, F., (2014). "Human and animal in Paleolithic Iran: A brief review". In: F. Biglari & K. Abdi (Eds.), *Evidence for two hundred thousand years of human-animal bond in the land of Iran* (pp. 32-35). Tehran: National Museum of Iran. (In Persian).

- Buquet, T., (2020). "Hunting with cheetahs at European courts, from the origins to the end of a fashion". In: N. Weber & M. Hengerer (Eds.), *Animals and courts: Europe, c. 1200-1800*: 17-42. De Gruyter Oldenbourg. <https://doi.org/10.1515/9783110544794-002>

- Castel, E., (2002). "Panthers, leopards and cheetahs. Notes on identification". *Trabajos de Egiptología*, 1: 17–28.
- Cavalli-Sforza, L. L. & Feldman, M., (1981). *Cultural transmission and evolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Chardin, J., (1374/1995). *Sayāhat-nāmeḥ-ye Chardin* (E. Yaghmaei, Trans., Vol. 2). Tehran: Toos. (In Persian).
- Dadvar, A. & Khosravi far S., (2011). "Comparative Research on Hunting Scenes in Ancient Iranian and Mesopotamian Art". *Motaleate-e Tatbiqi-e Honar*, 1(1): 29-44. <https://sid.ir/paper/205360/en>. (In Persian).
- Derikvandi, R. & Nadim, M., (2019). "An analysis and examination of the position of royal hunting and its various functions in the Safavid era". *Economic History Studies of Iran (Institute for Humanities and Cultural Studies)*, 8(1): 69–99. (In Persian).
- Diamond, J. M., (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. W.W. Norton.
- Djindjian, F., (2001). "Artefact Analysis". In: Robin Jackson & Andrew Mann (Eds.). *Clifton Quarry, Worcestershire: Pits, Posts and Cereals: Archaeological Investigations 2006–2009*. Oxbow Books: 41-52.
- Ebrahimpur, M. T., (1974). *Choghan*. Tehran: Bank Melli Iran Printing House.
- Ettinghausen, R., (2000). *Highlights of Persian art* (H. Abdollahi, Trans.). Agah. (Original work published 1979). (In Persian).
- Fazeli Nashli, H., (2004). *Archaeology of the Qazvin Plain*. Tehran: University of Tehran. (In Persian).
- Ferdowsi, A., (1384/2005). *The Shahnameh (Book of Kings)*. ed. D. Khaleghi-Motlagh, Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia. (in Persian).
- Ghaeini, F., (2004). *The Museum of Glassware and Ceramic of Iran*. Tehran: Cultural Heritage Organization (Research Institute). (In Persian).
- Ghirshman, R., (1983). *Silk of Kashan*. Vol. 1, Translation by Asghar Karimi, Tehran: Heritage Organization Publications. (in Persian).
- Hallinan, E., (2024). "A synthesis and critical inventory of Nubian cores in Middle Stone Age and Middle Palaeolithic assemblages". *Journal of Open Archaeology Data*, 12(5): 1-13. <https://doi.org/10.5334/joad.129>
- Hamed Ali, S., (2025). "Manifestations of the interest in and care for cheetahs in the age of the Great Mughal emperors through paintings (932–1069 AH/1526–1707 AD)". *Journal of the General Union of Arab Archaeologists (JGUAA2)*, 10(1): 129–158. <https://doi.org/10.21608/jguaa2.2024.236765.1148>
- Helmut, H., Kahlke, R.-D. & Vekua, A., (2011). "The cheetah *Acinonyx pardinensis* (Croizet et Jobert, 1828) s.l. at the hominin site of Dmanisi (Georgia) e A potential prime meat supplier in Early Pleistocene ecosystems". *Quaternary Science Reviews*, 30(19-20): 2703-2714.

- Hmayakyan, H. H. & Mirzoyan M. H., (2024). "On the iconography of lions and leopards on the goblet of karashamb". *HISTORY, ARCHEOLOGY AND ETHNOGRAPHY OF THE CAUCASUS*, 20(2): 354-366. doi: <https://doi.org/10.32653/CH202354-366>
- Hosseini, S., Barmaki, F. & Sadr Hosseini, A., (2021). "The symbolic function of Beasts of Prey in Safavi Court, based on Safavid Paintings". *GLORY OF ART (JELVE-Y-HONAR)*, 12(4): 17-31. <https://sid.ir/paper/963511/en> (In Persian).
- Howell, P., (2018). "Hunting and animal–human history". In: H. Kean & P. Howell (Eds.), *The Routledge companion to animal–human history* (pp. 446–473). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429468933-19>
- Imani, KHoshkhoo, N. & Esmaili, E., (2017). "Leopard in mythological beliefs of semnan province, based on the folklore legends of parvar and shahmirzad districts". *Mytho-mystic literature journal (persian language and literature journal)*, 13(48): 77-105. <https://sid.ir/paper/139432/en> (In Persian).
- Jafari, M., Nikoubakht, N., Khodayar E. & Khazraei B., (2024). "The Reason for Portraying Images of Animals on the Instrument of Daf Based on Khaghani Sharvani's Poems". *Textual criticism of persian literature*, 16(3): 21-36. <https://doi.org/10.22108/rpll.2024.139479.2299> (In Persian).
- Kaempfer, E., (1363/1984). *Safarnāmeḥ-ye Kaempfer* (K. Jahandari, Trans.). Tehran: Kharazmi. (In Persian).
- Keykāvus, B. & Eskandar, A., (1992). *Qābus-nāme*. Proofreader: Gholamhossein Yousefi, Tehran: ElmiFarhangi Publication. (In Persian).
- Khan, E., (2012). "Akbar and his cheetahs". *Proceedings of the Indian History Congress*, 73: 461–469. <https://www.jstor.org/stable/44156238>
- Khosravi, Z., (2004). *The Poetry of Hunting in Arabic Literature*. Tehran: Amir Kabir Publishing House. (In Persian).
- Khvānd Mīr, G. D., (2001). *Ḥabīb al-siyar*. Edited by: M. A. Foroughi. Tehran: Amir Kabir. (In Persian).
- Lima, M., (2002). *Art history as cultural history: Warburg's project [Review of the book Art history as cultural history, by R. Woodfield, Ed.]*. CEPAOS Review, 1–2. <http://mnemosine-21.blogspot.com.br/2013/07/art-history-as-cultural-history-2002.html>
- Llewellyn-Jones, L., (2017). "Keeping and displaying royal tribute animals in ancient Persia and the Near East". In: T. Fögen & E. Thomas (Eds.), *Interactions between animals and humans in Graeco-Roman antiquity* (pp. 305–336). De Gruyter Brill. <https://doi.org/10.1515/9783110545623-013>
- Majidzadeh, Y., (1979). "The Oldest Visual Representation on Pottery from the Tepe Ghabrestan". *Kandokav*, 3: 61-64. (In Persian).
- Majidzadeh, Y., (2003). *Jiroft The Earliest Oriental Civilization*. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. (in Persian).

- Majidzadeh, Y., (2008). “Archaeological Project of Halil roud Basin: A Legendary Discovery”. *Proceedings of the First International Conference on Halil Rud Basin Civilization*, Kerman: Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism of Kerman: 29-52. (In Persian).
- Madjidzadeh, Y., (2010). *Excavations at Tepe Ozbaki*. Vol. II: The Pottery. Tehran: Ministry of Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism of Tehran. (in Persian).
- Majidzadeh, Y., (2017). *The Excavations of Tepe Ghabrestan*. Translated by the Former Research Institute, edited by Mohammad Reza Miry and Akram Ghlamic Khiabri, Tehran: Moazez, Former Research. (In Persian).
- Marker, L., Grisham, J. & Brewer, B., (2018). “A brief history of cheetah conservation”. In: Marker, L.; Boast, L. K. & Schmidt-Kuentzel, A. (eds.). *Cheetahs: Biology and Conservation*, (pp. 3–16), Academic Press.
- Mirzaaghajani, A., (2002). “Classification of Ceramic Patterns from the Beginning to the Neolithic Period: A Case Study of the Central Plateau”. Master’s Thesis in Archaeology, Under the Supervision of: Hamid Khatib-Shahidi, Tarbiat Modares University, (Unpublished), (In Persian).
- Nasavi, A. A., (1975). *Bāznāma*. (A. Gharavi, ed.). Tehran: Center for Iranian Anthropology. (In Persian).
- Pang, B., Van Valkenburgh, B., Kitchell, K. F., Dickman, A. & Marker, L., (2018). “History of the cheetah–human relationship”. In: L. Marker, A. Dickman, & J. W. McCain (Eds.), *Cheetahs: Biology and conservation* (pp. 17–24). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-804088-1.00002-2>
- Papagiannaki, A., (2017). “Experiencing the exotic: Cheetahs in Medieval Byzantium”. In: *Discipuli dona ferentes: Glimpses of Byzantium in honour of Marlia Mundell Mango* (pp. 223–257). Brepols Publishers. <https://doi.org/10.1484/M.SBHC-EB.5.113957>
- Peters, J., Arbuckle, B. S. & Pöllath, N., (2012). “Subsistence and beyond: Animals in Neolithic Anatolia”. In: M. Özdoğan, N. Başgelen, & P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey: New excavations and new research: Central Turkey* (pp. 1–65). Archaeology and Art Publications.
- Pope, A. U. & Ackerman, P., (1387/2008). “*A Survey of Persian art from prehistoric times to the present* (S. Parham, Ed., Vol. 10). Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian).
- Porada, E., (1996). *Chogha Zanbil (Dur-Untash)*. Volume IV, The seals (A. Karimi, Trans.), Cultural Heritage Organization of Iran. (Original work published 1970). (In Persian).
- Rezvani, H., Roustaei, K., Azadi, A. & Ghezelbash, I., (2007). “Final report on the archaeological excavations at Lama Cemetery (Archaeological Report Series)”. Archaeological Research Center, Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, Yasuj, Kohgiluyeh and Boyer-Ahmad. (Unpublished), (In Persian).

- Rollefson, G. O., (2008). "Charming lives: Human and animal figurines in the late Epipaleolithic and early Neolithic periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia". In: J.-P. Bocquet-Appel & O. Bar-Yosef (Eds.), *The Neolithic demographic transition and its consequences* (pp. 387–416). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8539-0_15
- Saborifar, F., Mohammadi, R. & Zareei, A., (2020). "Investigation of the Position of the Cheetah and its Functions in the History of Iran". *IRANIAN STUDIES*, 10(1): 147-167. <https://sid.ir/paper/401127/en> (In Persian).
- Sahapari Baneshiti, E., (2022). "The Position and Function of Hunting in the Achaemenid Religion". MSc Thesis, Shahid Chamran University of Ahvaz, (Unpublished). (In Persian).
- Salmani, M. & Mojellizadeh, A., (2016). "An Introduction to the Ilkhanid Hunting Treatise". *New Literary Studies*, 48(4): 125-141. <https://doi.org/10.22067/jls.v48i3.54696> (In Persian).
- Schmidt, E. F., (1937). *Excavations at Tappeh Hissar Damghan*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv5rf6cp>
- Shahidani, Sh., Eslahi, M. S. & Eslahi, M. S., (2020). "A Study and Analysis of the Animal Hunting Etiquette and Ethics in the Safavid Era". *Journal of iranian islamic period history (journal of faculty of letters and humanities) (tabriz)*, 11(22): 105-128. <https://sid.ir/paper/391663/en> (In Persian).
- Shehada, H. A., (2013). *Mamluks and Animals, Veterinary Medicine in Medieval Islam*. Leiden, Boston: Brill.
- Sherratt, A., (1990). "Gordon Childe: Paradigms and patterns in prehistory". *Australian Archaeology*, 30(1): 3–13. <https://doi.org/10.1080/03122417.1990.11681358>
- Taherizadeh, M. H., (2009). "Hunt in the Shahnameh". MSc Thesis, Shahid Bahonar University of Kerman, (Unpublished). (In Persian).
- Tavernier, J.-B. (1382/2003). *Safarnāmeḥ-ye Tavernier* [Tavernier's Travels]. (A. Shirani, Trans.). Tehran: Niloufar. (In Persian).
- Trigger, B., (1978). *Time and traditions: Essays in archaeological interpretation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Vahid Qazvini, M., (2004). *History of the Abbasid Worldview*. (Saeed Mir Mohammad Sadeq under the supervision of Ehsan Eshraqi, edited) Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian).
- Vondrovský, V., Hrnčíř, V., Hlášek, D., Chvojka, O., Květina, P., Šída, P., John, J., Pokorný, P. & Ptáková, M., (2025). "Rethinking key transformations in the Neolithic and Bronze Age Central Europe: A radiocarbon modeling approach". *Journal of Archaeological Research*, 33(4). <https://doi.org/10.1007/s10814-025-09216-x>
- Yousefi Zoshk, R., Zighami, M. & Baghizadeh, S., (2019). "Geographical Pattern of the Spread of Cognitive Innovations in the Style of Pottery in the Central Plateau

of Iran in the Second Half of the Fourth Millennium BCE”. *4th Iranian National Archaeological Conference*, Birjand. <https://civilica.com/doc/978775>

- Zeder, M. A., (2012). “The Domestication of Animals”. *Journal of Anthropological Research*, 68(2): 161-190.